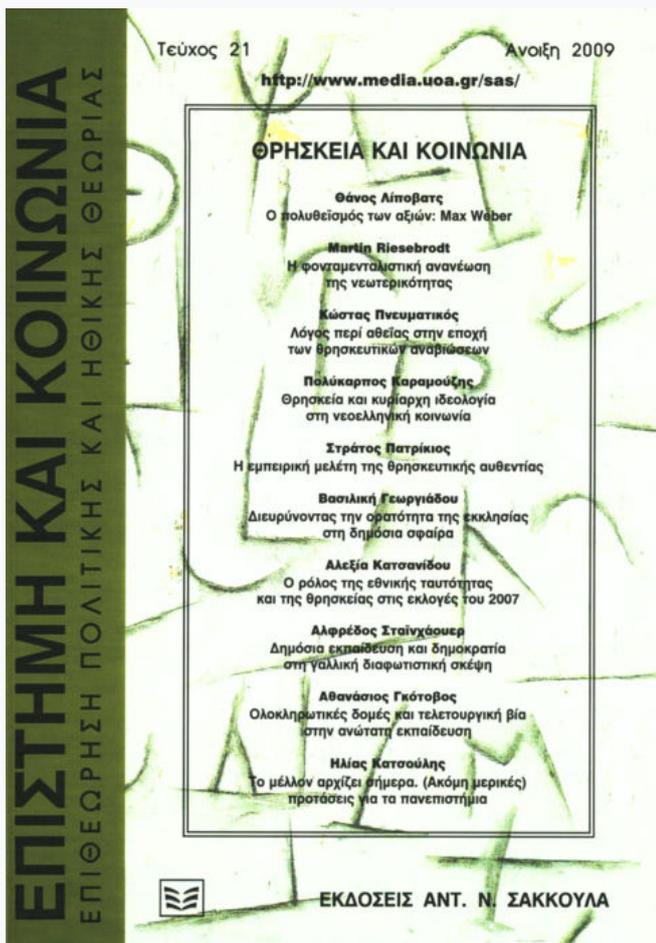

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 21 (2009)

Θρησκεία και Κοινωνία

Λόγος περί αθεΐας στην εποχή των θρησκευτικών αναβιώσεων: οι τέσσερις ιππότες της αθεϊστικής Αποκάλυψης: Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens

Κώστας Πνευματικός

doi: [10.12681/sas.452](https://doi.org/10.12681/sas.452)

Copyright © 2015, Κώστας Πνευματικός

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πνευματικός Κ. (2015). Λόγος περί αθεΐας στην εποχή των θρησκευτικών αναβιώσεων: οι τέσσερις ιππότες της αθεϊστικής Αποκάλυψης: Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 21, 53–82. <https://doi.org/10.12681/sas.452>

Λόγος περί αθεΐας στην εποχή των θρησκευτικών αναβιώσεων. Οι τέσσερις ιππότες της αθεϊστικής Αποκάλυψης: Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens

Κώστας Πνευματικός*

Η αναβίωση της θρησκευτικότητας, τα τελευταία χρόνια, επέφερε μια αναζωπύρωση της συζήτησης περί πίστης, θεού, αθεΐας κ.λπ. Στις συζητήσεις αυτές ο αθεϊσμός όχι μόνο δεν δίστασε να συμμετάσχει δυναμικά αλλά τόλμησε, κιόλας, να προτάξει μία ειλικρινή κριτική επανεξέταση της πίστης και να βάλει το θρησκευτικό φαινόμενο κάτω από το μικροσκόπιο της επιστήμης και της λογικής. Έχοντας συμβάλει στην αποκάλυψη των βιολογικών καταβολών της ανθρώπινης θρησκευτικότητας, η αθεϊστική επιστημονική διάνοηση ενέταξε τη θρησκεία στο πλαίσιο διαφόρων εξηγητικών σχημάτων που, ανάμεσα σε άλλα, τη διερμηνεύουν ως παράσιτο, ως ψυχολογικό εκβιασμό, ως σπάταλη διαφήμιση ή ως επιγέννημα της έμφυτης ανθρώπινης προθετικότητας.

Για τον μαχόμενο αθεϊσμό η θρησκεία παίζει διαχρονικά τον ρόλο ενός πολλαπλασιασστή του μίσους και της μισαλλοδοξίας: θρησκευτικά εγκλήματα και διώξεις, Ιερή Εξέταση, αντισημιτισμός, κινήγι μαγισσών, Ιεροί Πόλεμοι. Στο σύγχρονο τοπίο οι θρησκευτικές συγκρούσεις συγκεφαλαιώνονται στην υπαρκτή ρήξη ανάμεσα στη Δύση και το Ισλάμ. Αίτιο των σύγχρονων αυτών συγκρούσεων αποτελεί για τον αθεϊσμό η υπερβολική επιείκεια της κοινωνίας στη θρησκευτική πίστη, μια αδικαιολόγητη ανοχή που καθιστά την ανθρωπότητα ανάικη να διαγνώσει στη θρησκεία το κατ' εξοχήν γενεσιουργό αίτιο των κακών που την ταλανίζουν. Για τους τέσσερις ιππότες της αθεϊστικής Αποκάλυψης –Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris και Christopher Hitchens– η μόνη λύση στα σύγχρονα αυτά προβλήματα είναι να μπει ένα οριστικό τέλος στη θρησκεία, προκειμένου η

---

* Ιστορικός, MA Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών <krpneuma@hotmail.com>. Σχόλια και παρατηρήσεις των ανωνύμων κριτών έχουν ληφθεί υπόψη στην τελική μορφή του κειμένου και έχουν συντελέσει στον περιορισμό των όποιων αβλεψιών και στην κατά το δυνατόν αντικειμενικότερη και πιο αποστασιοποιημένη προσέγγιση του θέματος. Ως εκ τούτου, ο γράφων νιώθει την υποχρέωση να τους ευχαριστήσει θερμά.

ανθρωπότητα να απελευθερωθεί από τον καταπιεστικό ζυγό του παραλογισμού και της μισαλλοδοξίας.

*ο τι θεός ή μη θεός ή το μέσον
τις φησ' ερευνήσας βροτών
μακρότατον πέρας ευρείν [...];
Ευριπίδης, Ελένη (Α' Στάσιμο)*

Εισαγωγικά

Την κατάρρευση του διπολικού, ψυχοπολεμικού συστήματος στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας και την ανάδειξη νέων κοινωνικοπολιτικών δεδομένων σε παγκόσμιο επίπεδο ακολούθησε μια απρόβλεπτη αναβίωση της θρησκευτικότητας. Η αναβίωση αυτή επέφερε μια αναζωπύρωση της συζήτησης περί πίστης, θεού, αθείας κ.λπ. τόσο στην επιστημονική κοινότητα όσο και σε επίπεδο ηλεκτρονικών ή έντυπων αντιπαραθέσεων.

Σε αυτές τις συζητήσεις το στρατόπεδο του αθεϊσμού δεν παρέμεινε αμέτοχο. Το αντίθετο, μάλιστα! Με προμάχους του τέσσερις, κυρίως, αθεϊστές διανοητές ανασυντάχθηκε και εξαπέλυσε κατά μέτωπον επίθεση στη θρησκευτική πίστη. Οι τέσσερις κήρυκες του αθεϊσμού είναι: ο βρετανός Richard Dawkins, διακεκριμένος εξελικτικός βιολόγος και διεθνώς αναγνωρισμένος εκλαϊκευτής της επιστήμης ο Sam Harris, αμερικανός φιλόσοφος και συγγραφέας –άγνωστος μέχρι τη στιγμή που δημοσίευσε το βιβλίο του σχετικά με το τέλος της πίστης- ο επίσης αμερικανός καθηγητής Φιλοσοφίας Daniel Dennett, ο οποίος θεωρεί πρόταγμα του να 'λύσει τα μάγια' της θρησκείας και ο αμερικανοβρετανός συγγραφέας και δημοσιογράφος Christopher Hitchens.

Κοινός στόχος και των τεσσάρων ιπποτών της Αποκάλυψης¹ είναι η επιτακτική ανάγκη για μια ειλικρινή, κριτική επανεξέταση της θρησκευτικής πίστης (Harris 2007: 82). Επιδιώκουν να αφυπνίσουν άμεσα τις συνειδήσεις σχετικά με το δίλημμα *αθεία ή πίστη* και να κοινωνήσουν το μήνυμα ότι μπορεί κανείς να είναι άθεος χωρίς να παύει να είναι ηθικά σωστός και ευτυχής (Dawkins 2007: 25). Με τον τρόπο αυτόν επιδιώκουν την προσθήκη νέων εγγεγραμμένων στις ήδη πολυπληθείς τάξεις του αθεϊσμού. Ο αθεϊσμός έχει παρομοιαστεί με κραταιά αυτοκρατορία της μοντέρνας σκέψης και ο παραλληλισμός αυτός δεν συνιστά υπερβολή, αν ληφθεί υπόψη ότι τη

δεκαετία του 1960 ο μισός πληθυσμός της γης ήταν άθεοι (McGrath 2004: xi). Και στη σημερινή εποχή, παρά την επανάκαμψη της θρησκείας και παρά το γεγονός ότι παραμένουν εν πολλοίς στο παρασκήνιο, οι άθεοι συνιστούν υπολογίσιμη δύναμη.² Ενδέχεται, μάλιστα, ο αριθμός τους να αυξηθεί αξιοσημείωτα στα επόμενα χρόνια (Dawkins 2007: 30, 80· βλ. και Bullivant 2008).

Μακροπρόθεσμα, στους στόχους των τεσσάρων αθεϊστών περιλαμβάνεται η αποδόμηση και απομυθοποίηση των μονοθεϊστικών θρησκειών και ο κατακερματισμός της θεοκρατίας συλλήβδην (Onfray 2006: 92). Συλλήβδην, διότι στόχος του Dawkins (2007: 63, 70) δεν είναι να τα βάλει μόνο με τον θεό, με αυτήν την 'ολέθρια αυταπάτη' που κηρύσσουν οι τρεις μεγάλοι αβρααμικοί μονοθεϊσμοί (ιουδαϊσμός, χριστιανισμός, Ισλάμ), αλλά επιδιώκει να κατακημηνίσει οποιαδήποτε παρελθοντική, σύγχρονη ή μελλοντική μεταφυσική, μυθολογική επινόηση περί θεού ή θεών.

Ο Dawkins ευελπιστεί να δώσει στους ανθρώπους τη μικρή εκείνη παρώθηση που απαιτείται προκειμένου να απελευθερωθούν από τον καταπιεστικό ζυγό της θρησκείας. Ο δαρβινιστής βιολόγος καλεί τους αναγνώστες να οραματιστούν έναν κόσμο χωρίς θρησκεία. Στο προσκλητήριο του αυτό ευαγγελίζεται έναν κόσμο χωρίς τρομοκρατικές επιθέσεις, θρησκευτικά εγκλήματα και διώξεις, χωρίς περιόδους ομαδικής παραφροσύνης, όπως ο αντισημιτισμός, η Ιερή Εξέταση, η ευρωπαϊκή δαιμονομανία του Μεσαίωνα και της πρώιμης νεότερης περιόδου κ.ο.κ. (Dawkins 2007: 26, 32). Ο καθένας από τους τέσσερις διάσημους αθεϊστές επιδιώκει να 'λύσει τα μάγια'³ όλων όσοι πέφτουν θύματα της θρησκευτικής 'μαγείας' σε Ανατολή και Δύση: είτε των νεαρών μουσουλμάνων που μαγνητίζονται στα ιεροδιδασκαλεία (μεντρεσέδες) του Ισλάμ και προσηλιτίζονται, ενίοτε, σε πράξεις βίας είτε των 'αμερικανών Ταλμπάν', οι οποίοι θεωρούν ότι ο θεός τους ανέθεσε να ανατινάξουν κάποια κλινική αμβλώσεων (Dennett 2007: 32).

Μετά το κύμα των βιβλίων των τεσσάρων αθεϊστών προσέτρεξαν, όπως ήταν αναμενόμενο, σε υπεράσπιση της βαλλόμενης θρησκείας απολογητές της πίστης, όπως οι Alister McGrath, Anthony Flew⁴ κ.ά. (Παπαγιαννίδου 2008). Άλλοι, πίσω από τα πυκνά πυρά των αθεϊστών διανοουμένων, διακρίνουν τον ανακλαστικό φόβο που προκαλεί η έλεση κυμάτων μουσουλμάνων προσφύγων στις χώρες της Δύσης και η επέκταση του Ισλάμ πέραν των ζωνών της επικράτειάς του (Pollitt 2007). Υπ' αυτήν την οπτική δεν

θεωρείται από τους υπερμάχους της θρησκείας παρακινδυνευμένη η πρόβλεψη ότι η επίθεση που εξαπολύθηκε από τους τέσσερις διάσημους αθεϊστές στη θρησκεία δεν θα πείσει τα εκατομμύρια πιστών ανά τον κόσμο να εγκαταλείψουν την πίστη τους (ό.π.). Εξάλλου, η ανθεκτικότητα των θρησκειών, οι οποίες επιβιώνουν μέσα σε αντίξοες συνθήκες, είναι παρομιώδης.⁵

Ούτε η Ελλάδα έμεινε έξω από τη συζήτηση σχετικά με την αθεΐα· ο καθηγητής κοινωνιολογίας Ν. Μουζέλης, επί παραδείγματι, άσκησε κριτική στην *Περί Θεού Αυταπάτη* του Dawkins ήδη από την προδημοσίευση του βιβλίου (Μουζέλης 2007). Χαρακτηρίζει την προσέγγιση του διάσημου βιολόγου ως ‘αφελή κριτική ανάλυση’ και τον κατηγορεί ότι επιδεικνύει την αφελή αισιοδοξία και την αλαζονική εμπιστοσύνη του Διαφωτισμού⁶ στη λογική, την επιστήμη και την τεχνολογία (στο ίδιο).

Ως αιχμή της απολογητικής της θρησκείας, ο McGrath κατηγορεί τον Dawkins ότι υποσκάπτει τη θέση των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών και ότι επιχειρεί να αναδείξει τον λόγο της επιστήμης της βιολογίας σε αυθεντία ως προς την αξιολόγηση του πολιτισμού (A. McGrath & J. C. McGrath 2008: 93). Για τον θεολόγο, ο Dawkins, ο οποίος εγκαλείται για έλλειψη θεολογικών γνώσεων, κάνει επιλεκτική χρήση των μαρτυριών και των στοιχείων (στο ίδιο: 27, 79, 120). Επίσης, θεωρείται άκρατος επιστημονιστής⁷ και δογματικός, ένας επιστήμονας που λειτουργεί ως οιονεί εκπρόσωπος ενός κοσμικού, αθεϊστικού φονταμενταλισμού (στο ίδιο: 50, 57, 66, 125). Σύμφωνα με την οπτική του McGrath, ο αθεϊσμός αποτελεί την πλέον δογματική θρησκεία, η οποία επιτάσσει απόλυτη συμμόρφωση όλων στις κρίσεις της και οι αθεϊστές είναι εξίσου προκατειλημμένοι και οπισθοδρομικοί με τους φανατικούς υπερασπιστές της θρησκείας (McGrath 2004: 232, 236).

Η απάντηση του βιολόγου σε αυτήν την κριτική θα μπορούσε να είναι η πάγια θέση του ότι δεν είναι απαραίτητο η αλήθεια να βρίσκεται κάπου στη μέση, όταν συγκρούονται δύο αντιτιθέμενες απόψεις, ακόμη και με πάθος. Ενδέχεται να είναι σωστή η μία από τις δύο απόψεις. Σε αυτήν την περίπτωση η αξία της σωστής άποψης δεν μειώνεται επειδή έτυχε να υποστηριχτεί με πάθος· ιδίως, όταν το πάθος αυτό βασίζεται στις αποδείξεις (Dawkins 2007: 19-20).

Συνοπτικά, από την οπτική των λογίων υπερμάχων της θρησκείας, ο αθεϊσμός συχνά εμφανίζεται ως παρωχημένο φαινόμενο, κατάλοιπο του 19^{ου} αιώνα, το οποίο επιβιώνει στη σύγχρονη εποχή κατά την οποία επανακάμπτει δυναμικά ο θρησκευτικός αυτοπροσδιορισμός. Ο McGrath προβλέπει ότι ο αθεϊσμός βρίσκεται σε δεινή θέση· το αθεϊστικό κίνημα, απομεινάρι του λαμπρού παρελθόντος του καθώς από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και μετά στερείται οράματος και ηγεσίας, θα επιβιώσει μεν, όμως θα περιοριστεί μελλοντικά σε ιδιωτική υπόθεση μεμονωμένων ατόμων. Για τον πρώην αθεϊστή θεολόγο, το πλοίο του αθεϊσμού έχει προσαράξει στα αβαθή της νεωτερικότητας, ενώ η θρησκεία πλέει ήδη στα ανοιχτά πελάγη της μετανεωτερικότητας, σε εξερεύνηση της εσωτερικής πνευματικότητας (McGrath 2004: 279). Ένας ‘άνεμος πανικού’ πλήττει, πλέον, τον δυτικό αθεϊσμό και, ως εκ τούτου, οι πιστοί δεν πρέπει να ανησυχούν για την όποια μελλοντική επιβίωσή του. Ο McGrath βλέπει τον αθεϊσμό του 21^{ου} αιώνα απλώς ως μία εποικοδομητική αντιπολίτευση στην κυβερνώσα θρησκεία (A. McGrath & J. C. McGrath 2008: 59, 77, 124, McGrath 2004: 258, 269, 272-273, 279).

Αθεϊστικές ερμηνείες για την ύπαρξη του θεού και την προέλευση της θρησκείας

Στην εξέταση της προέλευσης της θρησκείας χρήσιμα αποδεικνύονται πορίσματα της βιολογίας, αλλά και άλλων επιστημών. Αφού αναλυθούν παρακάτω διάφορες ερμηνείες για την καταγωγή της θρησκείας –η θρησκεία ως παράσιτο, ως επιγέννημα της έμφυτης προθετικότητας, ως ψυχολογικός εκβιασμός και, τέλος, ως σπάταλη διαφήμιση–, θα εξεταστεί συνοπτικά ο αντίλογος του αθεϊσμού στα επιχειρήματα των θειστών ως προς την ύπαρξη του θεού.

Η θρησκεία ως παράσιτο. Υπάρχουν, ως γνωστόν, μικροσκοπικά παράσιτα που εισβάλλουν σε έναν οργανισμό (ξενιστή) και ουσιαστικά τον ‘καταλαμβάνουν’, τροποποιώντας τη συμπεριφορά του κατά τέτοιον τρόπο ώστε να ωφελούνται αυτά εις βάρος του οργανισμού που τα φιλοξενεί ακούσια. Το παράσιτο *toxoplasma gondii*, λόγω χάρη, εισβάλει στον οργανισμό των ποντικών και μεταβάλλει με τέτοιο τρόπο τη λειτουργία του νευρικού τους συστήματος, ώστε τα ποντίκια γίνονται πιο άφοβα απέναντι στις γάτες, με αποτέλεσμα να καταβροχθίζονται πιο συχνά από αυτές. Το

όφελος του παρασίτου είναι πολύ μεγάλο, αφού, για να αναπαραχθεί, πρέπει να βρεθεί μέσα στο στομάχι μιας γάτας (Dennett 2007: 19-20, 91, 239).

Μήπως έτσι εξηγούνται ορισμένες θρησκευτικές πρακτικές ανθρώπων οι οποίες αγγίζουν τα όρια της παραφροσύνης; Ενδεχομένως ναι, εάν ισχύει ότι οι ιδέες που μεταδίδονται από εγκέφαλο σε εγκέφαλο μοιάζουν, εν πολλοίς, με τα παράσιτα αυτά. Οι ιδέες αυτές, τα *μμιδία*,⁸ ορίζονται από τους βιολόγους και τους φιλοσόφους του αθεϊσμού ως πολιτισμικές μονάδες αναπαραγωγικού πολλαπλασιασμού, πολιτισμικοί συμβιωτές ή πιο απλά –σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Rodney Needham– ως κοινωνικά μεταδιδόμενες ιδέες (Dennett 2007: 22, 102, 110, 118, 297, 421, 423).

Οι ιδέες δεν μεταδίδονται μόνον οριζόντια (κοινωνικά) αλλά και κάθετα (από τους γονείς στα παιδιά). Τα παιδιά διαθέτουν πολύ έντονη την έμφυτη τάση του ανθρώπινου εγκεφάλου να αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα με όρους δυϊσμού, ιδίως όσον αφορά την πρόσληψη της ετερότητας που σχετίζεται με τακτικές συμμαχιών του τύπου *εμείς-οι άλλοι, καλοί-κακοί κ.ο.κ.* Οι άνθρωποι είναι, ουσιαστικά, γεννημένοι δυϊστές και αυτό εξηγεί, εν μέρει, τη φυσική τους προδιάθεση για θρησκευτικές-πνευματιστικές αναζητήσεις. Μία άλλη εκ γενετής προδιάθεση του ανθρώπου είναι η ανάγκη για την επινόηση φανταστικών φίλων, κάτι που παρατηρείται συχνά στα παιδιά. Ίσως, ο ‘φανταστικός φίλος’ της παιδικής ηλικίας διατηρείται, ενδεχομένως, εν είδει υπερφυσικής θεότητας και μετά την ενηλικίωση. Αυτός ο ψυχολογικός ‘παιδομορφισμός’ ωφελεί την ψυχολογία του ενηλίκου (Dawkins 2007: 487).

Αυτήν ακριβώς τη διαμόρφωση του ανθρώπινου εγκεφάλου κατά την παιδική ηλικία ενδέχεται –σύμφωνα με την αθεϊστική οπτική– να εκμεταλλεύεται κατάλληλα η θρησκεία. Με άλλα λόγια, και με βάση τη μμιδιακή θεωρία, η θρησκεία αποτελεί για τους αθεϊστές επιγέννημα της πολιτισμικής-εξελικτικής αναπαραγωγής των μμιδίων (Dennett 2007: 234). Τα μμιδία διαδίδονται κάθετα, από γονέα σε παιδί, και οριζόντια, όπως οι ιοί που μεταδίδονται με ταχύτητα σε περίπτωση επιδημίας (Dawkins 2008a: 197). Κατά τον Dawkins (στο ίδιο: 210) τα παιδιά είναι εκ φύσεως εξαιρετικά ευάλωτα στην όποια πνευματική ‘μόλυνση’ θα μπορούσαν να τους μεταδώσουν οι γονείς τους.⁹ Με αυτήν τη συλλογιστική, θεωρείται ευνόητο ότι ένα ‘μολυσμένο’ παιδί, μεγαλώνοντας, θα μεταδώσει και το ίδιο τη νοη-

τική μόλυνση (Dawkins 2007: 269). Αποκαλυπτική ως προς αυτό είναι η σχετική ρήση που αποδίδεται στο θρησκευτικό τάγμα των Ιησουιτών: 'δώσε μου το επτάχρονο παιδί σου και θα σου το φέρω άνθρωπο', ρήση που αποκαλύπτει τη μεγάλη πλαστικότητα του μυαλού των παιδιών τα οποία εύκολα μπορούν να προσηλυτιστούν σε οποιοδήποτε δόγμα¹⁰ (Dawkins 2007: 255, Dennett 2007: 397).

Για έναν διακεκριμένο βιολόγο, όπως ο Dawkins, είναι εύκολο να εντοπιστεί το βιολογικό υπόστρωμα της ροπής του παιδικού μυαλού στην άκριτη ευπειθία. Για προφανείς λόγους επιβίωσης, η φυσική επιλογή (η διαδικασία την οποία ανακάλυψε ο Δαρβίνος) φαίνεται να έχει ενσταλάξει στο παιδικό μυαλό τη γενική αρχή 'να υπακούς στις εντολές και τις νουθεσίες των μεγάλων', κυρίως των γονέων.¹¹ Η συμμόρφωση με αυτήν την αρχή μπορεί να σώσει τη ζωή κάποιου, ιδίως όταν πρόκειται για εντολές ζωτικής σημασίας, όπως 'μη κολυμπήσεις στη λίμνη με τους κροκόδειλους'. Υπάρχουν, όμως, και οι περιπτώσεις νουθεσιών, η τήρηση ή μη των οποίων δεν έχει καμία βαρύνουσα συνέπεια για το παιδί, π.χ. 'να θυσιάσεις μια κασίκα, όταν έχει πανσέληνο'. Ωστόσο, ο παιδικός νους, αδυνατώντας να αξιολογήσει εντολές και να διακρίνει τις ζωτικές από τις δευτερεύουσες, τις ακολουθεί συλλήβδην όλες. Και μεταδίδει ακριβώς το ίδιο σύνολο εντολών στα δικά του παιδιά (Dawkins 2007: 253-254 βλ., επίσης, Dennett 2007: 205, Dawkins 2008α: 210, Harris 2008: 88).

Η θρησκεία ως επιγέννημα της έμφυτης προθετικότητας. Ο άνθρωπος έχει την προδιάθεση να αναζητά φορείς προθετικότητας, οποτεδήποτε διαπιστώνει δράση και κίνηση. Ενδέχεται να έχουμε έμφυτη μέσα μας –τα παιδιά σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό– την τελεολογία και, ως εκ τούτου, να αρεσκομάστε να αποδίδουμε έναν σκοπό στα δέντρα, στα λουλούδια, στα σύννεφα, στη βροχή, σε κάθε τι. Η έμφυτη αυτή προδιάθεση για την αναζήτηση εμπρόθετων υποκειμένων οδηγεί τους ανθρώπους σε πρακτικές ανιμισμού, στο να αποδίδουν δηλαδή βούληση και προθετικότητα ακόμη και σε απρόθετους φορείς, όπως φυσικά φαινόμενα, ζώα, κινούμενα αντικείμενα κ.λπ. (Dennett 2007: 144-145, 153-155, Dawkins 2007: 258, 259).

Η θρησκεία ως ψυχολογικός εκβιασμός. Πιστεύουμε στον θεό ή πιστεύουμε στην πίστη,¹² εν πολλοίς, διότι το ανθρώπινο μυαλό είναι επιρρεπές στο να υποκύπτει σε ψυχολογικούς καταναγκασμούς, όπως οι ακαταμάχητες για πολλούς παροτρύνσεις των αλυσιδωτών μηνυμάτων ηλεκτρονικού

ταχυδρομείου [chain mail] (Deni,ett 2007: 286). Μια αντίστοιχη λογική του τύπου ‘ας κάνω, καλού-κακού, ό,τι μου λένε –τι έχω να χάσω;’ διέγινωσε πρώτος ο Pascal στο υπόστρωμα της θρησκευτικής πίστης. Ο γάλλος μαθηματικός αντελήφθη ότι το να πιστεύεις ή όχι στον θεό δεν είναι δύο ισοδύναμες προσωπικές επιλογές: αν δεν υπάρχει θεός, δεν έχει καμία σημασία αν είσαι αθεϊστής ή πιστός· αν όμως υπάρχει θεός και βρεθείς στο ‘λάθος’ στρατόπεδο (των άθεων), τότε κινδυνεύεις με αιώνια τιμωρία. Πρόκειται, υποστηρίζει η οπτική του αθεϊσμού, για μία υποκριτική συμφεροντολογία, για έναν έμμεσο ψυχολογικό εκβιασμό και εκφοβισμό. Μάλιστα, για τους αθεϊστές, ο ψυχαναγκασμός αυτός είναι χειρότερος από τον συνήθη συναισθηματικό εκβιασμό του τύπου ‘ο θεός σε αγαπάει –εσύ θα τον αρνηθείς;’¹³ (Hitchens 2008: 252, Dawkins 2007: 137, 162).

Η θρησκεία ως σπάταλη διαφήμιση. Ο Dawkins, ως δαρβινιστής βιολόγος, δεν μένει στην επιφάνεια του ερωτήματος ‘γιατί υπάρχει η θρησκεία ως φαινόμενο’. Ένας ιστορικός, ένας κοινωνιολόγος κ.ο.κ. μπορούν να αναγάγουν τα αίτια της θρησκείας σε κοινωνικούς, πολιτικούς κ.ο.κ. λόγους.¹⁴ Ωστόσο, ακόμη κι αν δεχθούμε ότι η θρησκεία δημιουργήθηκε από μία κοινωνική τάξη προκειμένου αυτή να εκμεταλλεύεται μία άλλη κοινωνική τάξη, και πάλι το θεμελιώδες ερώτημα παραμένει αναπάντητο: τι κάνει τους ανθρώπους τόσο επιρρεπείς στη θρησκεία; (Dawkins 2007: 244).

Επιχειρώντας να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, ο Dawkins (στο ίδιο: 238) επισημαίνει ότι η θρησκεία αποτελεί μία εξοφθαλμη σπατάλη σε χρόνο, οικονομικούς πόρους, πόνο, αίμα κ.λπ. Χαρακτηριστική είναι η αντιστοίχιση της θρησκείας με συμπεριφορές που παρατηρούνται στα έμβια όντα: η ουρά του παγονιού είναι μεν ασύμφορη, εξαιτίας της μεγάλης ενεργειακής σπατάλης, από βιολογική άποψη όμως συνιστά πλεονέκτημα, διότι επέχει θέση διαφήμισης, διατυμπανίζει, δηλαδή, την ευρωστία και καταλληλότητα του άρρενος κατόχου της ο οποίος, προσελκύοντας ως εκ τούτου τα θηλυκά, αυξάνει τις πιθανότητες αναπαραγωγικής του επιτυχίας (Dawkins 2007: 236-238, 2008α: 230). Πολλά τεχνουργήματα και δημιουργήματα του Μεσαίωνα (ναοί, έργα τέχνης κ.ά.) θεωρούνται από τον Dawkins ως ‘προκαταβολές έναντι της αιωνιότητας’, αντίστοιχες του υπέρογκου ποσού που καταβάλλουν ορισμένοι μεγιστάνες σε εταιρίες κρυογονικής, προκειμένου να διατηρήσουν το σώμα τους άθικτο εν αναμονή μελλοντικών, ευ-

εργετικών για την ενδεχόμενη αθανασία τους, προόδων στην ιατρική (Dawkins 2007: 500-501).

Ο Dawkins προχωρά ακόμη περισσότερο στην εξαγωγή κοινωνικών συμπερασμάτων με βάση βιολογικά δεδομένα: ένα αρσενικό ζώο, στην προσπάθειά του να πείσει τα θηλυκά για την ικανότητα και την ισχύ του, είναι διατεθειμένο να επωμιστεί κάποιο βαρύ και 'δαπανηρό' ελάττωμα - π.χ. τη συντήρηση μιας παράλογης, άχρηστης και ενεργοβόρας 'διαφημιστικής' ουράς, όπως συμβαίνει στα παγόνια. Από αυτή τη συνήθη πρακτική αρύεται ο Dawkins (2008α: 230-231) την *αρχή της δαπανηρής πιστοποίησης*: κάθε πιστός είναι εύκολο να δεχτεί ότι η όστια *συμβολίζει* το σώμα του Ιησού· μόνον, όμως, ένας πραγματικά ένθερμος καθολικός είναι ικανός και πρόθυμος να πιστέψει ότι η όστια *είναι* το σώμα του Ιησού, μετουσιωμένο. Η ετοιμότητα του πιστού να πιστέψει το παράλογο επιρρωνύεται από τις τελετουργίες, οι οποίες οφείλουν, κατά τον Dennett (2007: 183, 184), να είναι σπάταλες, ακριβές, επιδεικτικές και, ενίοτε, επώδυνες για τον συμμετέχοντα. Με αυτόν τον τρόπο το τελετουργικό ενισχύει τη μνήμη, επομένως βελτιστοποιεί την ακριβεία της μμιδιακής αντιγραφής.¹⁵

Επιχειρήματα περί ύπαρξης θεού. Ύστερα από την εξέταση των παραπάνω, χρήσιμο είναι να εντοπιστούν τα βασικά σημεία της αθεϊστικής ανασκευής των επιχειρημάτων περί της ύπαρξης θεού. Για την απόδειξη της ύπαρξης του θεού τρία, κυρίως, επιχειρήματα επικαλείται η θεολογική σκέψη: πρώτον, το Οντολογικό Επιχείρημα του θεολόγου του 11^{ου} αιώνα Αγίου Ανσέλμου, το οποίο ο Dennett απορρίπτει ως ταχυδακτυλουργικό τέχνασμα· με βάση το επιχείρημα αυτό ο θεός είναι το ανώτερο ον, ένα ον που τίποτε ανώτερό του δεν μπορεί να συλληφθεί -συνεπακολούθως, στις ιδιότητες ενός τόσο τέλειου όντος θα πρέπει αναγκαστικά να περιλαμβάνεται η ύπαρξή του- άρα ο θεός υπάρχει· δεύτερον, το Κοσμολογικό Επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο τα πάντα πρέπει να έχουν μία αιτία¹⁶ και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί παρά να υπάρχει θεός, ως η πρώτη αιτία των πάντων που διακόπτει την ατέρμονη αλληλουχία αιτίων και αιτιατών. Όμως, αν επιτρέπεται σε μία οντότητα να κατέχει την πρώτη θέση στην αιτιακή αλυσίδα και να διαθέτει αυθυπαρξία, τότε -θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει- γιατί να μην θεωρηθεί ότι τη θέση αυτή κατέχει το ίδιο το Σύμπαν; Τελευταίο, το Επιχείρημα του Σχεδιασμού, υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατόν το σύμπαν και ο πλανήτης μας, με την τόση οργανωμένη πολυπλοκότητα, να

μην έχουν σχεδιαστεί από έναν παντογνώστη Δημιουργό, έναν κοσμικό σχεδιαστή. Οι βιολόγοι, ωστόσο, έχουν αποδείξει ότι ο Σχεδιαστής δεν είναι πάντοτε αναγκαίος! Ένα σύστημα δύναται να αυτοοργανωθεί εξαιτίας τυχαίων γεγονότων και μεταβολών, χωρίς καμία εξωτερική παρέμβαση (Dennett 2007: 300-303, Davies 1988: 79).

Ο Dawkins (2007: 127) καταρρίπτει τις πέντε αποδείξεις του Θωμά Ακινάτη. Στέκει ιδίως στις περιφνημες ιδιότητες του θεού, την παντοδυναμία και την παντογνωσία και υπογραμμίζει ότι πρόκειται για δύο αμοιβαία αποκλειόμενες έννοιες: ένας θεός που γνωρίζει τα πάντα, στο παρελθόν και το μέλλον, γνωρίζει ασφαλώς και τις μελλοντικές ενέργειές του –τότε όμως, δεν μπορεί να είναι και παντοδύναμος, αφού αδυνατεί να τις αλλάξει εφόσον γνωρίζει εκ των προτέρων ποιες θα είναι. Ακόμη, η ύπαρξη του Κακού στον κόσμο συνιστά το ισχυρότερο, ίσως, επιχείρημα κατά του θεισμού. Το πρόβλημα της θεοδικίας, δηλαδή το πώς είναι δυνατόν ένας θεός παντογνώστης και πανάγαθος να επιτρέπει την παρουσία του κακού και του πόνο στον κόσμο, είναι ανυπέρθλητο (Dawkins 2007: 169, Harris 2008: 215).

Στον ατέρμονο διάλογο μεταξύ των υποστηρικτών της ύπαρξης του θεού και των επικριτών τους τα επιχειρήματα φαίνεται πως έχουν εξαντληθεί (Dennett 2007: 47). Για τον Dawkins (2007: 94, 213) ο θεισμός αφήνει αναπάντητα τα ερωτήματα περί θεού. Το ερώτημα δεν είναι αν υπάρχει ή όχι θεός, κάτι που δεν μπορεί να απαντηθεί, αλλά αν η ύπαρξη του θεού είναι πιθανή, αν, δηλαδή, υπάρχουν τα σχετικά στοιχεία. Επικριτές του Dawkins, όπως ο θεολόγος Alister McGrath, αντιτάσσουν το επιχείρημα ότι η ύπαρξη ή μη του θεού δεν μπορεί να αποδειχθεί με επιστημονικές μεθόδους (Dawkins 2007: 95).

Θεωρείται, επομένως, δεδομένο ότι είναι μάλλον αδύνατο να απαντήσουμε με βεβαιότητα στο ερώτημα περί της ύπαρξης του θεού. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν συνεπάγεται ότι η ύπαρξη και η μη ύπαρξη του θεού είναι εξίσου πιθανές. Διότι, με την ίδια λογική, είναι δυνατόν –κατά τους φιλοσόφους του αθεϊσμού– να προκύψουν άπειρα ερωτήματα ανάλογα με εκείνο περί της ύπαρξης ή μη του θεού. Για παράδειγμα στο ερώτημα ‘υπάρχουν οι καλικάντζαροι;’ οι πιθανότητες μεταξύ καταφατικής και αρνητικής απάντησης είναι μοιρασμένες. Όμως, και πάλι, όποιος θα τολμούσε να υποστηρίξει ότι οι καλικάντζαροι υπάρχουν, θα έχανε αυθωρή τη σοβαρότητά του. Με βάση τη συλλογιστική των αθεϊστών, το γεγονός ότι δεν

μπορούμε να διαψεύσουμε την ύπαρξη πλασμάτων, όπως οι νεράιδες και οι καλικάντζαροι, δεν συνεπάγεται ότι μία ενδεχόμενη διαλογική αντιπαράθεση επιχειρημάτων μεταξύ ενός υποστηρικτή της ύπαρξης των καλικάντζάρων με έναν αρνητή τους θα κατέληγε σε αδιέξοδη ισοπαλία.¹⁷ Σε αντίστοιχα με τους καλικάντζαρους παραδείγματα ανήκουν η διάσημη ‘πορσελάνινη τσαγιέρα’ του Bertrand Russell, η οποία περιφέρεται σε τροχιά γύρω από τη γη ή η νεότευκτη διαδικτυακή θεότητα που ακούει στο όνομα ‘Ίπτάμενο Μακαρονοτέρας’, ένα ‘θεϊκό ον’ επινοημένο από επικριτές της θρησκείας, για να υπογραμμίσει, με καταφανώς περιπαικτικό τρόπο, την εγγενή τάση των ανθρώπων να δημιουργούν ανώτερα όντα, στα οποία αρέσκονται να πιστεύουν (βλ. σχετικά: Dawkins 2007: 91, 93-94, 245).

Σύγκρουση επιστήμης-θρησκείας

Για πολλούς επιστήμονες η επιστήμη προσφέρει στους ανθρώπους μία πιο ασφαλή οδό στην έρευνά τους για τον θεό (Davies 1988: 369). Για τον Dawkins η ύπαρξη ή μη του θεού εντάσσεται στα desiderata της επιστήμης, συνιστά εκ των πραγμάτων μία επιστημονική υπόθεση. Το ότι η επιστήμη κατατρώχεται από το σαράκι της έρευνας, έχει αναγνωριστεί και από μεγάλες μορφές της θρησκείας, όπως τον Ιερό Αυγουστίνο, ο οποίος έκανε λόγο για τη νόσο της περιέργειας. Εξάλλου, κανένα φαινόμενο ή υπό επιστημονική διερεύνηση αντικείμενο δεν καταστρέφεται από την εξέταση καθεαυτή. Διότι η επιστήμη φωτίζει, δεν καταστρέφει (Dawkins 2007: 88, 199, Dennett 2007: 70, 72, Hitchens 2008: 65).

Ωστόσο, η σύγκρουση υπάρχει: η εξάπλωση της επιστήμης συνεπάγεται τη συρρίκνωση του χώρου της θρησκείας, μία διαδικασία που από κοινωνιολογικής άποψης ονομάζεται *εκκοσμίκευση* (Hervieu-Léger & Willaime 2005: 17). Το μοντέλο της σύγκρουσης δύο ή περισσότερων αντιτιθέμενων συστημάτων, όπως έχει περιγραφεί από τον Huntington, αποτελεί ένα ελκυστικό εξηγητικό πλαίσιο, για τα διάφορα κοινωνικοπολιτικά φαινόμενα. Σύγκρουση ναι, όμως, σύγκρουση πολιτισμών; Από την ομήγυρη των αθεϊστών, ο Harris ανέτρεψε τη διαδεδομένη άποψη περί σύγκρουσης των πολιτισμών και εισήγαγε στη θέση της την ιδέα ότι ο σημερινός κόσμος απειλείται από τη σύγκρουση λογικής και θρησκείας (Παπαγιαννίδου 2008). Ο Onfray (2006: 270) κάνει λόγο για ενδομονοθεϊστική ρήξη, με τον χριστιανισμό και τον ιουδαϊσμό να συγκρούονται με το Ισλάμ.

Για τον αθεϊστικό ορθολογισμό η επιστήμη οφείλει και έχει κάθε δικαίωμα να εξετάζει επιστημονικά τη θρησκεία ως φαινόμενο,¹⁸ ιδίως εφόσον το φαινόμενο αυτό θεωρείται ότι θέτει σε κίνδυνο τις αξίες μας (Dennett 2007: 33, 53, 62). Το ταμπού που απαγορεύει την εξέταση της θρησκείας από την επιστήμη –υποστηρίζουν οι αθεϊστές– πρέπει να αρθεί. Ο Dennett (στο ίδιο: 62, 415) το δηλώνει αυτό απροσχημάτιστα: ‘ναι, θέλω να βάλω τη θρησκεία κάτω από το μικροσκόπιο’. Ο επιστημονικός κόσμος οφείλει να εξετάζει εκείνα, ιδίως, τα φαινόμενα που παρουσιάζονται ως πιο οικεία, πιο αυτονόητα. Αλλά και όλοι μας οφείλουμε ‘να σπάμε την επιφάνεια της υπερβολικής οικειότητας και να βλέπουμε τα καθημερινά, προφανή πράγματα με διαφορετικό τρόπο’ (στο ίδιο: 105).

Εντούτοις, η διάρρηξη του προφανούς και του αυτονόητου δεν είναι εύκολη υπόθεση. Δύο μύθοι εμποδίζουν τους ανθρώπους να αντιμετωπίσουν τη θρησκεία κριτικά και με βάση τη λογική: πρώτον, η ιδέα ότι η θρησκευτική πίστη παρέχει στους ανθρώπους ηθικά και πνευματικά οφέλη και, δεύτερον, η αλλόνητη πεποίθηση ότι τα όποια κακά σχετίζονται με τη θρησκεία ανάγονται αποκλειστικά στα κατώτερα ένστικτα, στα ελαττώματα και στις αδυναμίες των ανθρώπων (Harris 2008: 16, 36). Επιπροσθέτως, όσοι θέτουν ερωτήσεις στους θρησκευόμενους, αντιμετωπίζονται αυτομάτως αρνητικά: εξαιτίας των ερωτήσεών τους θεωρούνται απρεπείς ή και ιερόσυλοι. Εντούτοις, για τον Dennett (2007: 36), αυτός ο ‘μύθος’ είναι επιτακτική ανάγκη να καταρριφθεί όσο το δυνατόν πιο γρήγορα. Πρέπει να ανατραπεί, επιτέλους –διατείνεται η αθεϊστική σκέψη– αυτή η ‘ανομολόγητη αμοιβαία συμφωνία ότι οι επιστήμονες και οι άλλοι μελετητές θα αφήσουν τη θρησκεία στην ησυχία της’ (ό.π.: 38).

Ένα συχνά χρησιμοποιούμενο επιχειρήμα από πλευράς των θεϊστών, προκειμένου να αποθαρρύνουν την επιστημονική μελέτη της θρησκείας είναι ότι πρέπει κανείς να είναι πιστός σε μία θρησκεία, να παίρνει μέρος στη μέθεξη του ιερού για να μπορεί να την κρίνει σωστά. Αυτό, εξάλλου, προτείνουν και μεγάλοι ιστορικοί της θρησκείας, όπως ο Mircea Eliade. Ουσιαστικά αυτό σημαίνει ότι, αν ένας επιστήμονας δεν είναι πιστός ο ίδιος, οφείλει να παραιτηθεί από την αξίωση να ερευνήσει ένα αντικείμενο. Με αυτή τη λογική αναρωτιέται κανείς, αν πρέπει να είναι κανείς γυναίκα, και δη φεμινίστρια, για να μπορεί να κρίνει τον φεμινισμό, μαρξιστής για να δικαιούται να εξετάσει τον μαρξισμό, δωδεκαθεϊστής για να μελετήσει

τα κλασικά κείμενα της αρχαιότητας κ.ο.κ. Όλα αυτά τα επιχειρήματα αποτελούν για τον Dennett (2007: 139, 439) 'ομολογία διανοητικής χρεοκοπίας' και 'αμυντικό πεσμισμό'. Θα μπορούσαν να φανερώσουν απλώς ηττοπάθεια, όμως πολλές φορές θεωρείται ότι αντανακλούν την τάση της θρησκείας για θωράκισή της απέναντι στην κριτική επιστημονική εξέταση. Είναι σαν να συμβουλευούν οι υπερασπιστές της θρησκείας τους επιστήμονες: 'Μην το προσπαθήσετε καν, επειδή φοβόμαστε μήπως τα καταφέρετε' (στο ίδιο: 320).

Όταν ένας επιστήμονας επιχειρηματολογήσει κατά της ύπαρξης του θεού, τότε οι θεολόγοι και οι υποστηρικτές της θρησκείας έχουν πάντοτε τη δυνατότητα να υπεκφύγουν, επικαλούμενοι το επιχείρημα ότι ο θεός δεν εμπίπτει στα πλαίσια της επιστήμης. Όμως ο Dawkins καταρρίπτει αυτές τις στρεψοδικίες με το αντεπιχείρημα ότι ένας θεός που εισβάλλει συχνά στην ανθρώπινη καθημερινότητα και που παρεμβαίνει στα ανθρώπινα πράγματα ή επικοινωνεί με τρόπους που γίνονται αντιληπτοί από τους εγκεφάλους των ανθρώπων δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονα ένας υπερφυσικός ή εξωκοσμικός θεός.¹⁹ Για τον Dawkins, ο θεός αυτός όχι μόνο βρίσκεται εντός του κόσμου, αλλά και εμπίπτει σαφώς στα ερευνητικά πλαίσια της επιστήμης (Dawkins 2007: 227-228). Υπό τον όρο, επομένως, ότι μετέρχονται τα εργαλεία και τη μεθοδολογία της επιστήμης, 'αυτοί που επιμένουν ότι ξέρουν πως ο Θεός υπάρχει και μπορούν να το αποδείξουν θα έχουν την ευκαιρία τους' (Dennett 2007: 48).

Ακόμη κι έτσι, όμως, η θρησκεία έχει μία τελευταία γραμμή άμυνας: την ανοσία στη διάψευση. Πρόκειται για έναν αποτελεσματικό μηχανισμό αυτοάμυνας απέναντι στην κριτική και τη διάψευση, ο οποίος μοιάζει να συνδέεται με την ικανότητα των θρησκειών να εγχαράσσουν στους πιστούς τη βεβαιότητα ότι οποιοσδήποτε επιχειρήσει να ανοίξει διάλογο μαζί τους για θέματα πίστης είναι όργανο του διαβόλου ή ο διάβολος αυτοπροσώπως (Dennett 2007: 263). Αυτό ισχύει ιδίως για τους μονοθεϊσμούς οι οποίοι αγνοούν επιδεικτικά την αμφιβολία καθώς διαθέτουν την ακλόνητη βεβαιότητα ότι κατέχουν την μοναδική, την απόλυτη αλήθεια (Barnavi 2007: 60). Αυτός ο μηχανισμός συνεπάγεται, κυριολεκτικά, μία συστηματική ανοσία στη διάψευση,²⁰ η οποία συνεπικουρείται από διάφορα μεταφυσικά φαινόμενα, άυλα όντα και δυνάμεις, θαύματα κ.ά., φαινόμενα δηλαδή που είναι εκ των πραγμάτων αδύνατον να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν.

Έτσι, κάθε προσπάθεια διερεύνησης είτε αντιμετωπίζεται ως προκλητική ασέβεια είτε αποτρέπεται εξ αρχής με απαγορευτικές ρήτρες του τύπου *πίστευε και μη ερεύνα* (Dennett 2007: 209-211).

Δεν είναι σπάνιες οι φορές που ακόμη και επιστήμονες ακροβατούν στο μεταίχμιο μεταξύ επιστημονικής λογικής και θρησκευτικής παραδοξότητας ή κατηγορούνται για δογματισμό, όταν τάσσονται μονομερώς υπέρ της επιστήμης και μόνο. Ο Dawkins τα βάζει με τον πολιτισμικό σχετικισμό και τον μεταμοντερνισμό²¹ που έχουν διαποτίσει τη σύγχρονη σκέψη και ανοίγουν τον δρόμο στη διαστρέβλωση. Μέμφεται όσους υποστηρίζουν ότι η πίστη ενός επιστήμονα σε μία θεωρία, βάσει αποδεικτικών στοιχείων, ισодυναμεί με φανατικό φονταμενταλισμό, ανάλογο με τον φονταμενταλισμό που επιδεικνύουν όσοι διακατέχονται από διακαή θρησκευτικό ζήλο. Είναι απολύτως σαφές ότι ο ενστερνισμός της δαρβινικής θεωρίας από έναν βιολόγο δεν συνιστά πίστη· αντιθέτως, η επίθεση στη δαρβινική θεωρία από τους οπαδούς της βιβλικής εκδοχής υποκινείται από θρησκευτική ζέση. Ακόμη κι όταν ο επιστήμονας υποστηρίζει μία επιστημονική θεωρία με πάθος, το κάνει πάντοτε βάσει επιστημονικής τεκμηρίωσης και λογικής επιχειρηματολογίας, γεγονός που τον διαχωρίζει από τους παθιασμένους φονταμενταλιστές που τού επιτίθενται απλώς και μόνον επειδή μία επιστημονική θεωρία δεν ευθυγραμμίζεται με το ιερό τους βιβλίο. Ο μεν επιστήμονας είναι έτοιμος να εγκαταλείψει μία θεωρία υπό το φως νέων επιστημονικών δεδομένων, ο δε φονταμενταλιστής πιστός έχει εμβολιαστεί με ισχυρές δόσεις ανοσίας απέναντι στην όποια διάψευση των δογμάτων στα οποία πιστεύει (Dawkins 2007: 396-398).

Σπάνια οι επιστήμονες επιδεικνύουν ανάλογη ανοσία. Ο Harris παρατηρεί ότι ακόμη και ένα τόσο οξύ πνεύμα, όπως ο Blaise Pascal, θεωρούσε ότι οι προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης αποτελούν στέρεες αποδείξεις για τη θεϊκότητα του Ιησού (Harris 2008: 116). Ανάλογη είναι και η περίπτωση του γεωλόγου Kurt Wise (βλ. σχετικά Dawkins 2007: 398-401), ενός μεγάλου επιστημονικού μυαλού 'μοιραία υπονομευμένου και εξασθενημένου από μία φονταμενταλιστική θρησκευτική ανατροφή, η οποία τον είχε αναγκάσει να πιστεύει πως η Γη [...] είχε ηλικία μικρότερη από 10.000 χρόνια' (Dawkins 2007: 399).²² Για τον Dawkins η σχιζοφρενική αντινομία εντός του μυαλού του Wise²³ είναι ανάλογη με την αγωνιώδη προσπάθεια του οργουελικού Γουίνστον Σμιθ να δεχτεί ότι 2 συν 2 ίσον 5, αν έτσι λείει ο

Μεγάλος Αδελφός. 'Διάκειμαι εχθρικά απέναντι στη θρησκεία εξαιτίας αυτού που έκανε στον Kurt Wise', ξεκαθαρίζει ο Dawkins (στο ίδιο: 401). Οι περιπτώσεις των Pascal και Wise μαρτυρούν την αλλοίωση, την αφλογιστία που πιστεύεται ότι προκαλεί ο θρησκευτικός δογματισμός στον νου, αυτό που ο Haggis (2008: 322) αποκαλεί 'εξαχρειωτική επιρροή' της θρησκείας.

Δημιουργισμός-Ευφυής Σχεδιασμός. Μία άλλη πτυχή της ασυμβατότητας επιστήμης-θρησκείας εδράζεται στη σύγκρουση της δαρβινικής εξέλιξης διά της φυσικής επιλογής με τις θεωρίες του δημιουργισμού και του ευφυούς σχεδιασμού. Ο δημιουργισμός είναι μία μόνο από τις θεωρίες που αντιστρατεύονται την επιστημονική θεωρία της δαρβινικής επιλογής²⁴ (Dawkins 2001: 441). Πρόκειται για ένα ανεπιστημονικό ιδεολόγημα που επιχειρεί να εισαγάγει στη θέση της δαρβινικής θεωρίας τη βιβλική εκδοχή για τη δημιουργία του κόσμου.

Οι οπαδοί του δημιουργισμού διακρίνονται σε δύο κατηγορίες από τη μια στέκουν οι δημιουργιστές της 'Νεαρής Γης', οι οποίοι απορρίπτουν τα επιστημονικά δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία ο πλανήτης έχει ηλικία δισεκατομμυρίων ετών, και, από την άλλη, οι οπαδοί του *ευφυούς σχεδίου ή ευφυούς σχεδιασμού*.²⁵ Οι τελευταίοι επιδιώκουν να προβάλουν ένα πιο 'επιστημονικό' προσώπειο, χωρίς, όμως, να αποκηρύσσουν ρητώς τις θεμελιώδεις παραδοξολογίες του δημιουργισμού (Dennett 2007: 266' επίσης, Dawkins 2002). Με άλλα λόγια, ο ευφυής σχεδιασμός υπονοεί τον θεό, χωρίς να μιλά ευθέως γ' αυτόν, προκειμένου να μην είναι εμφανής η συγγενική του σχέση με τον δημιουργισμό.

Οι ανεπιστημονικές αυτές θεωρίες εκμεταλλεύονται τη δυσκολία του κοινού νου να συλλάβει τη θεωρία της εξέλιξης στην πραγματική της διάσταση, διότι η ερμηνεία του Δαρβίνου προσκρούει στην αντίληψή μας για τα πράγματα, όπως την αντλούμε από την καθημερινότητα. Η αντίληψη αυτή μας υπαγορεύει ότι ποτέ κάτι εξελικτικά υποδεέστερο δεν είναι σε θέση να κατασκευάσει κάτι πιο πολύπλοκο και εξελιγμένο. Ο κατασκευαστής δοράτων είναι εκείνος που κατασκευάζει τα δόρατα (Dawkins 2007: 178-179).

Εκτός των άλλων, η θεωρία του δημιουργισμού είναι και παρασιτική. Παρασιτεί στα κενά και τις ασυνέχειες της επιστημονικής γνώσης.²⁶ Οι δημιουργιστές βασίζονται στα όποια κενά της επιστήμης, για να οργανώσουν την επίθεσή τους κατά της θεωρίας του Δαρβίνου. Υποθέτουν ότι η ύπαρξη

του θεού καλύπτει αυτομάτως τα όποια κενά (ο θεός των κενών). Παραβλέπουν όμως ότι, όσο η επιστήμη προχωρά, τα κενά ολοένα θα εξαλείφονται. Τελικά, με μία φράση που ηχεί, ενδεχομένως, στα αυτιά των πιστών ως βλάσφημη αλαζονεία, ο Dawkins προβλέπει ότι 'ο Θεός κινδυνεύει να μην έχει τελικά τίποτε να κάνει και πουθενά να κρυφτεί' (Dawkins 2007: 189, 191, 193).

Παρά την επίδραση των θεωριών του άκρατου σχετικισμού ακόμη και στην πρόσληψη των φυσικών επιστημών από το ευρύ κοινό, το γεγονός ότι μία αποδεδειγμένη και πλήρως αποδεκτή από τους επιστήμονες επιστημονική θεωρία, η δαρβινική εξέλιξη, δεν μπορεί να αποδειχτεί με απόλυτη βεβαιότητα ως ακριβής σε κάθε της λεπτομέρεια, δεν σημαίνει ότι μία άλλη θεωρία (ο δημιουργισμός ή ο ευφυής σχεδιασμός), αντιμαχόμενη την πρώτη, μπορεί να θεωρηθεί ορθή (Harris 2008: 91). Εξάλλου, το μόνο όπλο όσων προωθούν τέτοιες αντιεπιστημονικές θεωρίες είναι η προπαγάνδα και η απόπειρα επιβολής τους μέσω πολιτικών πιέσεων και δικαστικών αποφάσεων²⁷ και όχι η προσπάθεια να δημοσιευτούν σχετικές μελέτες σε επιστημονικά περιοδικά, ώστε να αποδειχτεί η βασιμότητα των επιχειρημάτων τους. Η θεωρία της εξέλιξης υποστηρίζεται, αντίθετα, από εκτενή βιβλιογραφία (Dennett 2007: 88, 90).

Σε κάθε περίπτωση, επομένως, η θρησκεία και η δαρβινική θεωρία δεν συμβαδίζουν και δεν συμβιβάζονται (Dennett 2007: 303). Εντούτοις, η ευκαμψία και η προσαρμοστικότητα των θρησκειών, ιδίως του χριστιανισμού, στο να ενσωματώνουν χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας είναι τέτοια, που σύγχρονοι ηγέτες της εκκλησίας θα φαίνονταν αιρετικοί στα μάτια των προκατόχων τους ή του πομπίνου παλαιότερων εποχών (Davies 1988: 33). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η διστακτική, σχεδόν συμβιβαστική αποδοχή της θεωρίας της εξέλιξης από την Καθολική Εκκλησία, σταδιακά μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Ανάλογη ευκαμψία επιδεικνύουν και διάφοροι απλοί πιστοί και οπαδοί του δημιουργισμού ή παραπλήσιων αντιλήψεων. Στην ιστοσελίδα ενός από αυτούς²⁸ βρίσκει κανείς τον σύγχρονο απόηχο της άποψης του Usher ότι η Γη είναι ηλικίας μόλις 6.000 ετών.²⁹ Ο δημιουργός της εν λόγω ιστοσελίδας προσπαθεί να συγκεράσει τα 5758 έτη της βιβλικής χρονολογίας της Γης με την επιστημονική χρονολόγηση, καταλήγοντας με διάφορες αλχημείες στην εξίσωση των 5758 βιβλικών ετών με τα περίπου 15 δισεκατομμύρια

χρόνια που υποστηρίζει η επιστήμη της κοσμολογίας. Στο τέλος των συλλογισμών του διερωτάται: 'The same as modern cosmology. Is it by chance?'

Είναι περιττό να αναρωτηθεί κανείς: αν δεν είχε υπάρξει η επιστημονική έρευνα των τελευταίων αιώνων, από τον Κοπέρνικο ως τη σύγχρονη κοσμολογία, θα είχαν το παραμικρό νόημα τέτοιες αριθμητικές ταχυδακτυλουργίες; Ή, μήπως, απλά η μόνη δυνατή σκέψη θα ήταν ότι '5758 έτη ισούνται με 5758 έτη'; Με τέτοιου είδους τεχνάσματα οποιοσδήποτε βιβλικός αριθμός θα ήταν δυνατόν να εξισωθεί με τα 15 δισεκατομμύρια χρόνια. Αξίζει να φανταστούμε πόσο 'ευέλκτες' θα πρέπει να είναι αυτές οι αληθιότητες, αν δεχτούμε ότι, υπό το φως νέων στοιχείων, η κοσμολογία ενδέχεται να τροποποιήσει στο μέλλον τις απόψεις της για την ηλικία του Σύμπαντος.

Θρησκεία, βία και φονταμενταλισμός

Στον σύγχρονο δυτικό κόσμο οι περισσότεροι πιστοί σήμερα είναι αρκετά μετριοπαθείς. Αυτό οφείλεται, εν μέρει, και στο γεγονός ότι αγνοούν σε μεγάλο βαθμό ή εντελώς το περιεχόμενο των ιερών τους γραφών. Έτσι, μπορούν να συμβιβάζουν την πίστη τους με την καθημερινή τους ζωή σε ένα περιβάλλον στο οποίο η ενίσχυση των παραδοσιακών θρησκειών και η αναζήτηση εναλλακτικών μεταφυσικώνπίστεων είναι μεγέθη ευθέως ανάλογα (Τερζάκης 1999). Μπορούν, για παράδειγμα, ανενόχλητοι να θεωρούν τους εαυτούς τους πιστούς του χριστιανισμού, του ιουδαϊσμού κ.λπ., και ταυτόχρονα να επιτρέπουν στα παιδιά τους να συμμετέχουν σε ασκήσεις γιόγκα της ινδουιστικής λατρείας του Χάρε Κρίσνα. Αυτό ίσως άλλαξε, αν γνώριζαν πόσο κατηγορηματική είναι η Βίβλος (Δευτερονόμιο, κεφ. ΙΓ') ως προς το θέμα, παραδείγματος χάρη, της αντιμετώπισης των αιρετικών, για τους οποίους ο θεός επιφυλάσσει ρητώς τη θανάτωση διά λιθοβολισμού (Harris 2008: 19-20).

Με άλλα λόγια, αυτή η μετριοπάθεια δεν είναι αποτέλεσμα κάποιας εξελικτικής βελτίωσης της θρησκείας απλώς, η ανάδυση της εκκοσμίκευσης, του ορθολογισμού και της επιστήμης στον σύγχρονο κόσμο μετρίασε την επιρροή και συρρίκνωσε το πεδίο δράσης της θρησκείας. Εντούτοις, στα μάτια των θρησκόληπτων και των φονταμενταλιστών, αυτοί οι διαλλακτικοί πιστοί είναι κακόδοξοι αιρετικοί, οι οποίοι έχουν ήδη εξασφαλίσει μια θέση στην κόλαση, δίπλα στους άπιστους. Επομένως, η μετριοπαθής πίστη δεν συνιστά λύση στο πρόβλημα του θρησκευτικού φανατισμού, παρά δι-

ευκολύνει την κάλυψη των φανατικών πίσω από ένα προπέτασμα συλλογικής ανοχής, για την οποία η κοινωνία πληρώνει βαρύ τίμημα (Harris 2008: 19, 23).

Υπό την αθεϊστική οπτική, η θρησκευτικού τύπου τρομοκρατία, ο φανατισμός³⁰ και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός³¹ πηγάζουν από την απλή, μετριοπαθή διδασκαλία σε παιδιά, αλλά και ενήλικες, ευγενικών και νομοταγών θρησκευτικών ταγών, διδασκάλων, ιεροκληρικών κ.ο.κ. για ανεπιφύλακτη, τυφλή υπακοή στην πίστη. Η θρησκεία, αφενός, αποτρέπει κάθε αμφισβήτηση και, αφετέρου, υπόσχεται υπέρβαση του θανάτου και αιώνια ζωή, ιδίως για τον 'μάρτυρα' που θα θυσιαστεί για την πίστη του. Αυτό ηχεί κάπως σαν τη ρήση του Βολταίρου: 'Εκείνοι που μπορούν να σε κάνουν να πιστέψεις σε ανοησίες μπορούν να σε κάνουν να πραγματοποιήσεις και φρικαλεότητες' (Dawkins 2007: 428-429, 430, 433).

Η θρησκευτική πίστη εκλαμβάνεται, κατά συνέπεια, από τον αθεϊστικό ορθολογισμό ως μία διαρκής πηγή κακού και βίας,³² η οποία μετατρέπει ανθρώπους κατά τα άλλα καλούς σε ανδρείκελα ανίκανα να σκέφτονται και να δρουν λογικά σε μία πληθώρα περιστάσεων³³ (Harris 2008: 252). Έτσι, η θρησκεία παίζει τον ρόλο ενός πολλαπλασιαστή της ανθρώπινης μισαλλοδοξίας και του φυλετικού μίσους. Τα παραδείγματα των παραλογισμών στους οποίους δύναται να οδηγήσει η θρησκευτική πίστη είναι, για τους αθεϊστές φιλοσόφους, πάμπολλα: οι ομάδες ισλαμιστών στην υποσαχάρα Αφρική που αντιδρούν στην καθιέρωση των εμβολιασμών κατά της πολιομυελίτιδας, η αμετακίνητα καταδικαστική στάση ανωτάτων εκπροσώπων της Καθολικής Εκκλησίας απέναντι στη χρήση προφυλακτικών σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, παρά την εξάπλωση των κρουσμάτων AIDS κ.ά.³⁴ (Hitchens 2008: 53, 62-63).

Υπό την οπτική του αθεϊσμού ακόμη και οι μεγάλες θηριωδίες του 20^{ου} αιώνα έχουν τις ρίζες τους στη θρησκευτική πίστη. Αντιχρυστώντας τη συχνή θεϊστική μομφή κατά του αθεϊσμού, οι αθεϊστές υποστηρίζουν ότι το ολοκληρωτικό καθεστώς που εγκαθίδρυσε ο Στάλιν στη Ρωσία, καίτοι αντιχριστιανικό, δεν ήταν αθεϊστικό –επρόκειτο στην ουσία για μία πολιτική θρησκεία. Επιπλέον, διατείνονται ότι τα σπέρματα του αντισημιτισμού του Χίτλερ και του ναζισμού μπορούν να ανιχνευθούν στη μακραίωνη κατασυσκοφάντηση των εβραίων από τη χριστιανική θεολογία (Harris 2008: 95, 106, 121).

Στη σύγκριση ανάμεσα σε άθεους και πιστούς, ως προς την ηθική τους υπόσταση, οι αθεϊστές συμφωνούν ότι το να είσαι ηθικά σωστός μόνο και μόνο από 'φόβο θεού' δεν είναι ηθικότητα αλλά ευτελής συμπεριφορά (Dawkins 2007: 319-320). Σε καμία περίπτωση η θρησκεία δεν κάνει τον άνθρωπο πιο ευγενικό ή πολιτισμένο -αντίθετα, 'όσο μεγαλύτερος αμαρτωλός είναι κανείς, τόσο πιο αφοσιωμένος πιστός γίνεται' (Hitchens 2008: 232). Ακόμη και αν δεχτούμε ότι οι άθεοι μπορούν, ως άτομα, να προβούν σε ανήθικες πράξεις, ωστόσο ο αθεϊσμός ως σύστημα σκέψης θεωρείται ότι δεν ευνοεί την ανηθικότητα εν γένει. Για τον αθεϊστή η ζωή είναι μία και μοναδική και, κατά συνέπεια, πολύτιμη (Dawkins 2007: 503). Ίσως αυτός είναι ο λόγος που υπάρχουν και στο στρατόπεδο των αθεϊστών καλοί, ηθικοί, σοφοί κ.ο.κ. άνθρωποι (Dennett 2007: 80). Εξάλλου, αν δύσκολα μπορεί κανείς να βρει κάποιον πόλεμο που να έλαβε χώρα στο όνομα του αθεϊσμού, από την άλλη η ιστορία βρήκε παραδειγμάτων θρησκευτικών πολέμων που διεξήχθησαν στο όνομα του θεού (Dawkins 2007: 391).

Στο σύγχρονο τοπίο οι πόλεμοι αυτοί παίρνουν τη μορφή της σύγκρουσης ανάμεσα στη Δύση και το Ισλάμ. Το Ισλάμ και ο δυτικός φιλελευθερισμός είναι, κατά τον Harris, έννοιες ασύμβατες. Αν ο δυτικός κόσμος έχει σοβαρό πρόβλημα με τις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες, το πιο ακανθώδες πρόβλημα το αντιμετωπίζει, ιδίως, με τον μουσουλμανικό κόσμο, διότι ο φόβος του Ισλάμ, μήπως ο κοσμικός τρόπος σκέψης και ο φιλελευθερισμός του δυτικού κόσμου υποσκάψει και αλλοτριώσει τη νομιμοφροσύνη των πιστών είναι έκδηλος (Harris 2008: 135, 159, 168).

Ο διαποτισμός των ισλαμικών κοινωνιών από λίγο ως πολύ φονταμενταλιστικές αντιλήψεις θεωρείται δεδομένος. Όπως καταδεικνύουν τα αποτελέσματα ερευνών που αξιολογεί ο Harris (2008: 141, 151-155), παρατηρείται, συχνά, εκλογίκευση των πάσης φύσεως βιαιοτήτων (εν προκειμένου, των βομβιστικών επιθέσεων) και αποδοχή τους από μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού κόσμου. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι στον μουσουλμανικό κόσμο δεν έχουν γενικά καταγραφεί σθεναρές αντιδράσεις απέναντι σε ακραίες εκδηλώσεις θρησκευτικού φανατισμού, όπως π.χ. στην επικήρυξη του Salman Rushdie από τον αγιατολάχ Χομείνι: και αυτό διότι τα βασικά δόγματα του Ισλάμ δεν αφήνουν περιθώριο για διαφορετικές ή ελαστικές αναγνώσεις.

Η Δύση, από την άλλη μεριά, δεν ταυτίζεται εξ ολοκλήρου με τον ορθολογισμό και την κληρονομιά του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Οι Αμερικανοί είναι το πιο θρησκευτικό έθνος της Δύσης,³⁵ σύμφωνα με δημοσκοπήση που δημοσίευσε το 2004 το περιοδικό *Newsweek* (Barnavi 2007: 17· βλ. και Reeves 1996). Σύμφωνα με τον Debray (2006: 64) η αμερικανική κοινωνία είναι μία μίξη φιλελευθεροποιημένου μονοθεϊσμού και θεολογικοποιημένου φιλελευθερισμού. Η αμερικανική νομοθεσία, η οποία διαχωρίζει τη θρησκευτική από την κοσμική σφαίρα, επιτρέπει ακόμη και σε πολύ μικρές ομάδες ανθρώπων να συστήσουν τη δική τους θρησκεία. Έτσι, σήμερα δραστηριοποιούνται στις ΗΠΑ, στο πλαίσιο του ισχύοντος θρησκευτικού πλουραλισμού, πολλές χιλιάδες θρησκείες. Παράλληλα δε, ανθεί και ένας ιδιότυπος θρησκευτικός φανατισμός (βλ. το κίνημα της Νέας Χριστιανικής Δεξιάς), ο οποίος, ιδίως την προηγούμενη δεκαετία, έχει διεισδύσει και στα κυβερνητικά κλιμάκια. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι σε ορισμένα δημόσια κτήρια υπάρχουν αναρτημένες οι δέκα εντολές (Harris 2007: 42, Dawkins 2007: 77, Hitchens 2008: 121).

Μεγάλα στρώματα του αμερικανικού πληθυσμού ενστερνίζονται ακραίες θρησκευτικές αντιλήψεις ή εμφανίζονται από θρησκευτική προκατάληψη. Το 70% των Αμερικανών θεωρεί σημαντικό ένας υποψήφιος πρόεδρος να είναι βαθιά θρησκευόμενος. Είναι απλώς αδιανόητο στις ΗΠΑ του 21^{ου} αιώνα να εκλεγεί πρόεδρος κάποιος που να τολμά να δηλώνει ευθαρσώς ότι δεν πιστεύει στον θεό³⁶ ή στην ιδέα περί παράδεισου και κόλασης· ιδιαίτερος εύστοχοι είναι η επισήμανση ότι 'στην επόμενη προεδρική εκλογή, ένας ηθοποιός που γνωρίζει τη Βίβλο θα μπορούσε εύκολα να κατατροπώσει έναν πυρηνικό επιστήμονα που δεν τη διαβάζει' (Harris 2008: 46· βλ. και Dawkins 2007: 77). Δεν είναι, κατά συνέπεια, σπάνιο να ανέρχονται βαθιά θρησκευτικοί ή θρησκόληπτοι πολιτικοί σε υψηλά αξιώματα στις ΗΠΑ. Ο Ronald Reagan είχε κατηγορηθεί ότι χάραξε την πολιτική της χώρας του για τη Μέση Ανατολή σε μεγάλο βαθμό βάσει των προφητειών της Βίβλου. Ο πρόεδρος George Bush ο νεώτερος σε δηλώσεις του είχε καταστήσει σαφές ότι δεν θεωρεί τους αμερικανούς άθεους πατριώτες ούτε καν πολίτες (Harris 2008: 189, 193, 287, Dawkins 2007: 79).

Πέρα από τη νοοτροπία των κυβερνώντων, ο διαποτισμός της αμερικανικής κοινωνίας από τον θρησκευτικό παραλογισμό είναι περισσότερο από εμφανές σε φαινόμενα υποβόσκοντος φονταμενταλισμού· σε αυτήν την κα-

τηγορία εντάσσονται πιέσεις να ενσωματωθούν στο μάθημα της βιολογίας αντιεπιστημονικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και θεωρίες, φαρμακοποιοί που αρνούνται να εκτελέσουν συνταγές που αποβλέπουν στον έλεγχο των γεννήσεων, κινηματογραφικές αίθουσες που μοικικότερα την προβολή ντοκιμαντέρ σχετικών με την πραγματική ηλικία της Γης, απαγόρευση των αμβλώσεων σε αρκετές πολιτείες των ΗΠΑ κ.ά.³⁷ (Harris 2008: 294).

Επιλογικά. Η πρόταση του αθεϊσμού: 'τέλος στην (ανοχή στη) θρησκεία'

Παρατηρούμε, ισχυρίζονται οι αθεϊστές φιλόσοφοι, ότι η θρησκεία κατέχει μία 'περίεργα προνομιακή θέση' (Dawkins 2007: 473). Κατεξοχήν αίτιο για την ανοχή απέναντι στη θρησκεία είναι το γεγονός ότι ακόμη και σε εξωφρενικά αστήρικτες απόψεις διατάζει κανείς να ασκήσει κριτική, από φόβο μήπως θεωρηθεί ασεβής ή προκλητικός. Ένας σχετικός περιορισμός της ανοχής είναι αναγκαστικός, για παράδειγμα, στην περίπτωση εγκλημάτων, όπως ο βιασμός, ή εγκληματικών ιδεολογιών, όπως ο ρατσισμός. Δεν είναι, εντούτοις, δυνατόν να ανεχόμαστε εκείνο που απειλεί άμεσα την ίδια την ανοχή (Canto-Sperber 1999: 95, 97, 98, Harris 2007: 106).

Ας το δούμε αυτό μέσα από κάποια παραδείγματα: υπάρχουν άνδρες στον πλανήτη που δολοφονούν ή βασανίζουν τις γυναίκες τους προστατευμένοι από ένα ιδεολογικό και θρησκευτικό πλαίσιο κανόνων άκρως μισογυνικό (εγκλήματα τιμής, επιθέσεις με βιτριόλι στο πρόσωπο, αφαίρεση γυναικείων γεννητικών οργάνων, σεξουαλική κακοποίηση κ.ά.). Όποιος εκφράσει ανοικτά την κριτική του στο συγκεκριμένο ζήτημα και αμφισβητήσει το γεγονός ότι αυτό που νιώθουν οι άντρες εκείνοι για τις γυναίκες είναι αγάπη, θεωρείται ότι έχει προσβλητική, βλάσφημη διάθεση (Harris 2008: 234-235). Επιπλέον, όχι σπάνια, τα θρησκευτικά πιστεύω επιτρέπουν σε ορισμένους ανθρώπους να απαλλάσσονται ακόμη και από την υποχρέωση στράτευσης, πράγμα αδιανόητο για όλους τους υπόλοιπους (Dawkins 2007: 50). Άλλο παράδειγμα είναι η γλαυρότατη καταδίκη των διαφόρων φετφάδων, ήτοι των θρησκευτικών εδίκτων που συνιστούν ανοιχτή πρόσκληση σε ανθρωποκτονία ή σε άλλες πράξεις μισαλλόδοξης εγκληματικότητας, όπως συνέβη στην περίπτωση του συγγραφέα Salman Rushdie οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν τον παράλογο σεβασμό που απολαμβάνει η θρησκεία, αλλά και τον φόβο που επιβάλλουν ακραίες μορφές της (Hitchens 2008: 46 για το θέμα, βλ. και Τερζάκης 1998: 71-72).

Μπροστά στη δύναμη της θρησκευτικής πίστης και χάρη στην ανομολόγητη σύμβαση της κοινωνίας ότι η θρησκεία είναι υπεράνω όλων, υποχωρούν ακόμη και τα δικαστήρια. Η χρήση ναρκωτικών απαγορεύεται αυστηρά από τη νομοθεσία, παρ'ότι, όχι σπάνια, διαθέτει αποδεδειγμένα θεραπευτικές ή ανακουφιστικές ιδιότητες. Για να αρθούν, όμως, οι αυστηρότατες για όλους τους υπόλοιπους απαγορεύσεις της νομοθεσίας ως προς τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, αρκεί απλώς οι οπαδοί κάποιας θρησκευτικής ομάδας να υποστηρίξουν ότι η χρήση κάποιας ναρκωτικής ουσίας τούς βοηθά στη μέθεξη του ιερού και στην επικοινωνία τους με το θείο. Με την επίκληση του θρησκευτικού όλα τα νομικά κωλύματα αίρονται αυτομάτως (Dawkins 2007: 52).

Η βαθιά πίστη στα θρησκευτικά δόγματα είναι η κινητήρια δύναμη που ωθεί σε ακραίες πράξεις βιαιότητας. Το βαθύτερο αίτιο των θρησκευτικών συγκρούσεων, με όποια πρόφαση και αν γίνονται -την κατοχή/απελευθέρωση εδαφών, την κατάληψη εξουσίας κ.λπ.- είναι η θρησκεία (Bagnavi 2007: 142). Η πίστη ως πρωταρχικό κίνητρο δράσης συχνά παραβλέπεται ή αποσιωπάται για τη μαζική δολοφονία ανθρώπων από έναν βομβιστή αυτοκτονίας συνήθως αναζητούνται λόγοι άσχετοι με τα θρησκευτικά πιστεύω του δράστη: οικονομικοί, κοινωνικοί κ.ά. Έτσι, 'η πίστη αθρώνεται παντού και πάντοτε' (Harris 2008: 14, 327' βλ. και Dawkins 2008α: 261). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Harris (2008: 81), τρομοκράτες όπως εκείνοι που εκτέλεσαν τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις δεν είναι ούτε τρελοί ούτε δειλοί είναι απλώς 'ολοκληρωτικά πιστοί'.

Η υπερβολική ανοχή που επιδεικνύουμε στη θρησκευτική πίστη μάς καθιστά ανίκανους να εντοπίσουμε τα πραγματικά αίτια των σύγχρονων συγκρούσεων. Εξάλλου, πολλοί λαοί στον πλανήτη είναι φτωχοί, αμόρφωτοι και καταπιεσμένοι, όμως η άνθηση της τρομοκρατικής βίας παρατηρείται, κυρίως, στο Ισλάμ, κάτι που αποκαλύπτει, κατά τον Harris (2008: 133), το θρησκευτικό υπόβαθρο αυτών των ακραίων πράξεων. Σε κάθε περίπτωση, το χαμηλό οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο του Ισλάμ δεν αποτελεί την αιτία για την καταφυγή των πιστών σε ακραίες πράξεις βίας: μεγάλο μέρος των μαχητών της Χεζμπολά, της Χαμάς και άλλων ισλαμικών οργανώσεων είναι γόνιμοι ευκατάστατων οικογενειών που έχουν λάβει καλή μόρφωση (Harris 2008: 34, 162 και 2007: 109). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με ό,τι πι-

στεύουν διάφοροι κοσμικοί διανοητές οι οποίοι αποδίδουν στη θρησκεία δευτερεύουσα σημασία εν συγκρίσει προς την πολιτική (Harris 2008: 166), παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι το θρησκευτικό διακύβευμα, στον βαθμό που αφορά τη διαχείριση της εξουσίας, αποδεικνύεται εξόχως πολιτικό φαινόμενο (Barnavi 2007: 30). Κατόπιν τούτου, η λύση σε χαίνουσες πληγές του σύγχρονου κόσμου, όπως στη διαρκώς επίκαιρη και ανεπλήρη σύγκρουση Ισραηλινών-Παλαιστινίων θα ήταν να 'έχουν κρατηθεί μακριά' οι εκπρόσωποι των τριών θρησκειών της περιοχής (Hitchens 2008: 35).

Ο κίνδυνος από τις θρησκείες είναι άμεσος και ορατός, υποστηρίζουν οι διάσημοι αθεϊστές. Πολλοί από εκείνους που πιστεύουν στην κατά γράμμα ερμηνεία των ιερών τους γραφών διαθέτουν πλέον πυρηνικά, χημικά και βιολογικά όπλα. Η λύση που προτείνουν οι αθεϊστές είναι μία: να εκλείψουν οριστικά τα συστήματα που θεμελιώνονται στην πίστη, δηλαδή οι θρησκείες. Όλοι οι σκεπτόμενοι άνθρωποι καλούνται να δράσουν άμεσα, προκειμένου να μην κληροδοτήσουν κάποιες μορφές θρησκείας ιδιαιζόντως τοξικές στις επερχόμενες γενιές' σε απογόνους, δηλαδή, οι οποίοι θα εκλαμβάνουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του 21^{ου} αιώνα ως 'απίστευτα παράξενες και αυτοκτονικά βλακώδεις' (Harris 2008: 57). Οι αθεϊστές καλούν τον καθένα να σταματήσει 'να φασκίώνει την πραγματικότητα της ανθρωπίνης δυστυχίας μέσα σε θρησκευσιολογικά φαντασιοκοπήματα' (Dennett 2007: 63, Harris 2008: 14-15, 79).

Μπορεί να μπει ένα τέλος στη θρησκεία, διακηρύσσει ο Harris' το δείχνουν τα παραδείγματα ελάχιστα θρησκευόμενων χωρών οι οποίες ευημερούν, όπως η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Μεγάλη Βρετανία, οι σκανδιναβικές χώρες, η Ιαπωνία, η Ολλανδία κ.ά. Για τον αθεϊσμό η εποχή των θρησκευτικών ταυτοτήτων έχει παρέλθει ή, τουλάχιστον, αυτό θα πρέπει να ισχύει προκειμένου ο πολιτισμός μας να εξακολουθήσει να υπάρχει (Harris 2007: 67 και 2008: 284).

Ο Dawkins (2007: 458) δεν διστάζει να προτείνει μέτρα για την αντιστροφή της φθίνουσας πορείας της ανθρωπότητας –μέτρα τα οποία φαντάζονται θαρραλέα για τους αθεϊστές αναγνώστες, αλλά, ενδεχομένως, βλάσφημα για τους πιστούς: π.χ. να απαγορευτεί στους γονείς να διδάσκουν στα παιδιά τους την πίστη καθεαυτή, την κυριολεκτική ερμηνεία της Βίβλου κ.ο.κ. Αντιθέτως, μάλιστα, οι γονείς πρέπει να παρωθούνται να διδάσκουν τα παιδιά τους όχι τι να σκέπτονται, αλλά πώς να σκέπτονται.

Πρέπει –διατείνονται οι πρόμαχοι του αθεϊσμού– να μη φοβόμαστε να δηλώνουμε ευθαρσώς στους θρησκευτικούς οργανισμούς ότι κάποιοι από τους ισχυρισμούς τους στερούνται σοβαρότητας. Με αυτόν τον τρόπο, ευελπιστεί ο Dennett (2007: 410), ‘ίσως καταφέρουμε να κάνουμε τον πολιτισμό της αφέλειας να εξατμιστεί σιγά-σιγά’. Επίσης, συνιστούν οι αθεϊστές, να μη δίνουμε τη δυνατότητα στις θρησκείες να περιλαμβάνουν στα δόγματα και τις διδασκαλίες τους σημεία που βάλλουν κατά ομάδων ή προσώπων καθ’ οιονδήποτε τρόπο (Dennett 2007: 411). Ή, όπως υποδεικνύει ο Haggis (2008: 26), πρέπει να πάψει η ανοχή στις θρησκευτικές δοξασίες, οι οποίες αποτελούν τροχοπέδη σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης, προκειμένου να σταματήσουμε να πληρώνουμε πολύ μεγάλο τίμημα για να συντηρήσουμε την ‘εικονογραφία της άγνοιάς μας’.

Σε κάθε περίπτωση, η θρησκευτική πίστη, βαθιά αναχρονιστική από την οπτική του αθεϊσμού, εγκλωβίζει τον σύγχρονο κόσμο σε ένα οπισθοδρομικό και βάρβαρο παρελθόν από το οποίο η ανθρωπότητα πασχίζει να απομακρυνθεί. Ως εκ τούτου, και δεδομένου του γεγονότος ότι η θρησκεία εγκαλείται από τον αθεϊσμό ως μία από τις πρωτεύουσες αιτίες αιματηρών συρράξεων στον πλανήτη, η ανοχή στον θρησκευτικό παραλογισμό θα πρέπει να απορριφθεί χωρίς δεύτερη σκέψη (Haggis 2008: 28-29, 93). Στον αντίποδα των φαινομένων εκείνων που, για την αθεϊστική σκέψη, γεννούν τις όποιες θρησκευτικές ακρότητες, οι τέσσερις αθεϊστές διανοητές προτείνουν τον αθεϊσμό ως εναλλακτική λύση· μία λύση που θεωρούν ότι δεν υποβαθμίζει την πραγματική ζωή εν αναμονή μεταθανάτιων προσδοκιών παρά, αντιθέτως, μπορεί να εμπνεύσει την ελιθυμία για μία ηθική, υπεύθυνη και βαθιά φιλοσοφημένη στάση ζωής με μόνο γνώμονα τον σεβασμό και την πίστη στην αυταξία του ανθρώπου.

Σημειώσεις

1. Η έκφραση από το Dawkins 2008β.

2. Οι άθεοι αποτελούν το ένα πέμπτο του σημερινού πληθυσμού της γης (Minois 2007: 26). Ωστόσο, δεν είναι πάντοτε εύκολο να καταγραφεί ο ακριβής αριθμός τους. Στις έρευνες και τις δημοσκοπήσεις πολλοί ερωτώμενοι διστάζουν να αυτοπροσδιοριστούν ως άθεοι, εξαιτίας κοινωνικών πιέσεων (Bullivant 2008). Οι αθεϊστές υπογραμμίζουν ότι το να εγκαταλείψει κανείς την επικρατούσα πίστη, εντός της οποίας έχει ανατραφεί, είναι εξαιρετικά επίπο-

νο και δύσκολο. Συχνά, όταν δεν περιθωριοποιείται από τον κοινωνικό του περίγυρο ως προδότης, βρίσκεται αντιμέτωπος με το φάσμα της κατάρρευσης των προσωπικών του σχέσεων. Επίσης, συχνά είναι πολύ έντονη η ανασφάλεια και ο φόβος για τα διακυβεύματα της μετά θάνατον ζωής, της αθανασίας της ψυχής κ.λπ., φοβίες που έχουν ενσταλαχτεί στις ψυχές των ανθρώπων από μία πολυετή θρησκευτική ανατροφή εξ απαλών ονύχων. Οι φοβίες αυτές είναι υπαρκτές ακόμη και σε ανθρώπους υψηλής μόρφωσης και ευφυΐας, πόσο μάλλον σε ανθρώπους χαμηλότερου πνευματικού επιπέδου (Dawkins 2007: 452-453, 456).

3. Στα αγγλικά: *break the spell*, φράση που περιλαμβάνεται στον πρωτότυπο αγγλικό τίτλο του βιβλίου του Dennett (2007). Βλ. και Dawkins 2008β.

4. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με πρώην άθεους που μεταστράφηκαν στην πίστη. Ο McGrath είναι σήμερα θεολόγος και βιοφυσικός, ενώ ο Flew ασχολείται με τη φιλοσοφία της θρησκείας. Άλλο παράδειγμα είναι ο γενετιστής Francis Collins, πρώην άθεος, νυν ευαγγελικός (βλ. σχετικά τα όσα αναφέρονται στο A. McGrath & J.C. McGrath 2008: 27). Πρώην πιστός, και δη ιερέας, που αυτομόλησε στο στρατόπεδο των άθεων είναι ο Dan Barker (Dawkins 2007: 455).

5. Ή, με άλλα λόγια, 'οι ναοί είναι σκληροτράχηλοι' (Debray 2006: 78).

6. Υπάρχει, αναμφίβολα, η άποψη ότι ο Διαφωτισμός και η επιστήμη απέτυχαν στις υποσχέσεις τους, ότι δεν κατάφεραν να υλοποιήσουν όσα υποσχέθηκαν (βλ. σχετικά: Τερζάκης 1999). Ως προς αυτό ο Dennett παρατηρεί ότι οι μεταμοντέρνοι διανοητές που μέμφονται την επιστήμη ως μία μη αντικειμενική και μη αξιόπιστη πηγή γνώσης, εμπιστεύονται, εντούτοις, απόλυτα στην καθημερινή τους ζωή τα επιτεύματά της, λόγω χάρις τα ασφαλή μέσα μεταφοράς, τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας κ.ο.κ. (Dennett 2007: 239).

7. Ο επιστημονισμός διακηρύσσει τη βεβαιότητα ότι διά της επιστήμης μπορούν να δοθούν απαντήσεις στα θεμελιώδη ερωτήματα που απασχολούν τον άνθρωπο.

8. Πρόκειται για επιτυχή νεολογισμό του Dawkins. Η ιδέα των μιμιδίων, προέρχεται από την έννοια των γονιδίων. Ο πυρήνας των γονιδίων και των μιμιδίων, το προς αντιγραφή 'περιεχόμενο' τους, αποτελείται από πληροφορίες. Επομένως, ίσως οι ιδέες λειτουργούν ως αντιγραφείς, όπως ακριβώς τα γονίδια (Dawkins 2007: 113, 239). Για τα μιμιδία, βλ. Dawkins 2001: 253-254 και 2007: 275.

9. Ως προς αυτό, ο Dawkins (2007: 463-464) υποστηρίζει ότι τα παιδιά πρέπει να τα ρωτάμε αν θέλουν να ενταχθούν στην τάδε ή τη δείνα θρησκεία. Αλλά και ο Dennett (2007: 119) διαφωνεί ριζικά με την καθιερωμένη πρακτική των γονιών να δίνουν στα παιδιά τους συγκεκριμένη θρησκευτική ανατροφή. Ο Hitchens (2008: 257) αναρωτιέται: 'θα μάθουμε ποτέ τον αριθμό των παιδιών των οποίων η ψυχική και η σωματική ζωή σακατεύτηκε από την υποχρεωτική θρησκευτική κατ'ίχρηση'.

10. Σε αυτό το σημείο ο Dawkins εξανίσταται: ένα παιδί δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρείται 'μουσουλμανόπουλο', 'χριστιανόπουλο' κ.ο.κ., διότι το ίδιο δεν είναι σε θέση, λόγω της ηλικίας του, να προβεί σε τέτοιου είδους επιλογές και αποφάσεις. Είναι απλώς παιδί γονέων που ανήκουν στην τάδε ή τη δείνα θρησκεία. Πρέπει να αισθανόμαστε την ίδια ε-

νόγληση από χαρακτηρισμούς, όπως ‘καθολικές μαθήτριες’, με την ενόγληση που θα νιώθαμε στο άκουσμα όρων, όπως ‘κομμουνιστόπουλα’ ή άλλων αντίστοιχων (Dawkins 2007: 28, 475-476).

11. Αρκετές θρησκείες επωφελούνται από την αυθεντία που αποπνέει, λόγω χάρη, η λέξη ‘πατέρας’ (‘πατήρ’, ‘πάτερ’), εντάσσοντάς τη στο δικό τους ιεραρχικό σύστημα και ανανοηματοδοτώντας τη (Dennett 2007: 170).

12. Πρόκειται για την ‘πίστη στην πίστη’ η πίστη στον θεό δεν είναι προαπαιτούμενο για την ύπαρξη θρησκευτικής πίστης. Πολλοί ανήκουν στην κατηγορία εκείνη των πιστών οι οποίοι απλώς πιστεύουν στην πίστη ή πιστεύουν στους πιστεύοντες (Dawkins 2007: 491 βλ. και: Dennett 2007: 253, 278, 309).

13. Αυτό θυμίζει τη ρωσική παροιμία ‘δόξα τω Θεώ, ο Θεός δεν υπάρχει. Αλλά εάν, ‘Θεός φυλάξει, υπήρχε μολαταύτα ο Θεός;’ (Minois 2007: 22). Ο Dawkins (2007: 164) δοκιμάζει να ανατρέψει και αυτήν τη συλλογιστική, φτάνοντάς τη στα άκρα υποστηρίζει ότι μπορεί κανείς, ατυχώς, να βρεθεί σε λάθος στρατόπεδο, εάν είναι, λόγω χάρη, χριστιανός και, κληθεί, πεθαίνοντας, να απολογηθεί ενώπιον του θεού, μόνον που αυτός ο θεός είναι ο Βάαλ ή ο Δίας. Ανάλογο αλλά αντίστροφο ήταν το ερώτημα που τέθηκε κάποτε στον Bertrand Russell, δηλαδή τι θα έκανε μετά θάνατον, αν βρισκόταν αντιμέτωπος με τον θεό και καλούνταν να απαντήσει στο ερώτημα, γιατί έζησε τη ζωή του ως άπιστος. Ο φιλόσοφος δήλωσε ότι θα απαντούσε με γενναιότητα ‘ανεπαρκή αποδεικτικά στοιχεία, Θεέ μου, ανεπαρκή στοιχεία’ (Dawkins 2007: 164). Η ερώτηση ‘είσαι άθεος;’, στερείται, κατά τον Dawkins, νοήματος, χωρίς την απαραίτητη συμπλήρωση ‘ως προς τον τάδε θεό’. Ο μονοθεϊστής (χριστιανός, μουσουλμάνος ή εβραίος) που αποδίδει τον χαρακτηρισμό του άθεου στον οπαδό κάποιας άλλης θρησκευτικής ομάδας, αγνοεί ότι και ο ίδιος είναι ‘άθεος’ στο πλαίσιο αναφοράς ενός άλλου πιστεύω: είναι άθεος ως προς τον Απόλλωνα, τον Αμμωνα Ρα, τον Μίθρα, το Ιπτάμενο Μακαρονοτέρας κ.ο.κ. (Dawkins 2007: 94).

14. Αυτή, επί παραδείγματι, είναι η εμπρέπουσα προσέγγιση κατά τον McGrath (A. McGrath & J.C. McGrath 2008: 74).

15. Για τη γονιδιακή αντιγραφή, από την οποία προήλθε η ιδέα της μιμιαδικής αντιγραφής, βλ. Reaney 1992: 68-69.

16. Η κβαντική φυσική έχει καταρρίψει τον ισχυρισμό ότι κάθε συμβάν έχει απαραίτητως μία αιτία (Davies 1988: 81).

17. Ο McGrath (A. McGrath & J.C. McGrath 2008: 67) αντιμετωπίζει ειρωνικά το επιχείρημα αυτό, χωρίς, όμως, να τολμά να προχωρήσει πέρα από μία βιαστική, επιφανειακή απόρριψη.

18. Ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα έκαναν την εμφάνισή τους δύο νέοι κλάδοι, η συγκριτική ιστορία και η βιβλική κριτική, με στόχο ακριβώς την εξώθεν εξέταση του θρησκευτικού φαινομένου (Minois 2007: 352).

19. Και η θρησκεία βρίσκεται, ως φαινόμενο, εντός της φύσης. Μακράν απέχει του να είναι κάτι το υπερφυσικό, διότι απαρτίζεται από δομές, οργανισμούς, κείμενα, αντικείμενα, πρακτικές, ανθρώπους κ.λπ. που όλα τους υπoτάσσονται στους νόμους της φυσικής και της βιολογίας (Dennett 2007: 45, 51).

20. 'Η ομίχλη της ακατανοησίας [...] δεν αποτελεί μόνο ενοχλητικό εμπόδιο για μια αποτελεσματική κατάρριψη του μύθου της θρησκείας: είναι και η ίδια ένα σχεδιαστικό χαρακτηριστικό των θρησκειών [...]' (Dennett 2007: 273, αλλά και 285).

21. Βλ. το σχετικό άρθρο (Dawkins 1998), στο οποίο ο βρετανός βιολόγος 'απογυμνώνει' τον μεταμοντερνισμό, εκθέτοντας τις σχετικιστικές υπερβολές και τους κενούς νοήματος εννοιολογικούς βερμπαλισμούς των διανοητών που τον ευαγγελίζονται.

22. Βλ. επίσης Dawkins 2002, σχετικά με περιπτώσεις άλλων επιστημόνων που, για διαφορετικούς λόγους, υποστηρίζουν τη βιβλική εκδοχή της ηλικίας της Γης.

23. Σημειώτουν ότι πρόκειται για έναν εκπαιδευμένο επιστήμονα με νοητικές αντιστάσεις, και όχι για έναν απλό άνθρωπο, χωρίς μόρφωση και, ως εκ τούτου, πιο ευάλωτο στην αλλοτριωτική επίδραση της θρησκείας. Σε έρευνα που διεξήχθη σε φοιτητές του πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στο ερώτημα 'ποια είναι η θρησκεία σας;', σχεδόν ο ένας στους δύο φοιτητές (ποσοστό 49,6%) απάντησε 'καμία'. Εξίσου ισοβαρείς ήταν οι απαντήσεις στο ερώτημα 'πιστεύετε στον θεό;', στο οποίο το 49,6% απάντησε καταφατικά και το 48,9% αρνητικά (Bullivant 2008). Από μετααναλύσεις προκύπτει ότι η σχέση δείκτη ευφυΐας και βαθμού θρησκευτικότητας είναι αντιστρόφως ανάλογη: όσο μεγαλύτερη η εκπαίδευση και ο βαθμός ευφυΐας ενός ανθρώπου τόσο λιγότερο πιθανό είναι να δηλώνει θρήσκος (Dawkins 2007: 162).

24. Από τις άλλες, γνωστότερη είναι η θεωρία του λαμαρισμού (Dawkins 2001: 441).

25. Απαντά, επίσης, και ως θεωρία του σχεδίου ή επιστημονικός δημιουργισμός.

26. Αυτό θυμίζει τη φράση του Harris (2008: 290): 'Η πίστη είναι ο σοβάς που καλύπτει τις ρωγμές στα αποδεικτικά στοιχεία και στα λογικά κενά'.

27. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι η περίπτωση 'Δίκη των Πιθήκων'. Η δίκη αυτή σηματοδότησε την κορύφωση της σύγκρουσης των οπαδών του δημιουργισμού με την επιστήμη στον 20^ο αιώνα. Ο John Scopes, δάσκαλος βιολογίας, παραπέμφθηκε σε δίκη το 1925 με την κατηγορία ότι δίδασκε την θεωρία της εξέλιξης (βλ., για παράδειγμα, McGrath 2004: 106). Αντίστοιχες δικαστικές διαμάχες καταγράφηκαν και σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου δεν είναι σπάνια η επίσημη κρατική προώθηση των θεωριών του δημιουργισμού και του ευφυούς σχεδιασμού. Όλα αυτά δεν προκαλούν έκπληξη, αν ληφθεί υπόψη πόσο μειοψηφικό είναι το 28% των Αμερικανών που αποδέχεται τη θεωρία της εξέλιξης, έναντι του 72% που δηλώνει ότι πιστεύει στους αγγέλους (Harris 2008: 287).

28. <http://www.geraldschroeder.com/age.html> (επίσκεψη: 31.10.2008)

29. Ο James Usher, αρχιεπίσκοπος του Armagh της Ιρλανδίας, υποστήριξε ότι η Γη δημιουργήθηκε το Σάββατο 22 Οκτωβρίου του 4004 π.Χ. στις 6.00 μ.μ. (Hitchens 2008: 77· βλ. και Onfray 2006: 127).

30. Η ίδια η λέξη φανατισμός προέρχεται από την εξελληνισμένη *fanaticus*, εκ του *fanum*, το οποίο σημαίνει 'ιερό'. Πέραν του *fanum* εκτείνεται ο χώρος του *profanum*, του βέβηλου, του ανιέρου (Μπέζος 2005: 82).

31. Φονταμενταλισμός θεωρείται ο μαχητικός θρησκευτικός συντηρητισμός (Μπέζος 2005: 93), ένας μισαλλόδοξος και επιθετικός τύπος πολιτικοποιημένης θρησκευτικότητας (Τερζάκης 1998: 33). Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του φονταμενταλισμού, βλ. το κείμενο του M. Riesebrodt στο παρόν τεύχος της επιθεώρησης *Επιστήμη και Κοινωνία*.

32. Σε σχέση με τη θρησκευτικής προέλευσης βία διατυπώνεται από τους υπέμαχους της πίστης η ένσταση ότι η θρησκεία, μολονότι σχετίζεται με τον φανατισμό, δεν ταυτίζεται με αυτόν (Μπέζος 2005: 83). Μολαταύτα, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι η βία είναι συμφυής στη θρησκευτική πίστη, ίσως να μην είναι όλες οι θρησκείες το ίδιο επιρρεπείς στη βία: οι βουδιστές χρειάζεται να πασχίσουν πολύ περισσότερο -διατείνεται ο Harris (2008: 290)- προκειμένου να δικαιολογήσουν πράξεις βαρβαρότητας, απ' ό,τι οι πιστοί του Ισλάμ.

33. Ο αμερικανός νομπελίστας φυσικός Steven Weinberg είχε παρατηρήσει: 'Οι καλοί άνθρωποι συνήθως κάνουν καλές πράξεις και οι κακοί κάνουν κακές πράξεις. Αλλά για να κάνουν οι καλοί άνθρωποι κακές πράξεις, χρειάζεται η θρησκεία' (Dennett 2007: 344· επίσης, Dawkins 2007: 351).

34. Για έναν κατάλογο παραλογισμών και πράξεων απάνθρωπης συμπεριφοράς επιρρεπών στο όνομα της θρησκείας, βλ. Hitchens 2008: 69-70.

35. Για τις διαφορές Ευρώπης και ΗΠΑ ως προς το ζήτημα της θρησκείας, βλ. Barnavi 2007: 16-17, 73-74.

36. Ο Harris (2008: 56) επιχειρεί με αποκαλυπτικό τρόπο να εκθέσει τις ακατανοησίες που καλύπτονται πίσω από ασύνειδες λεκτικές κοινοτοπίες, αντικαθιστώντας σε προεδρικούς λόγους (του προέδρου Bush του νεωτέρου εν προκειμένω) τη λέξη 'θεός' με ονόματα θεοτήτων του ελληνικού δωδεκάθεου.

37. Για στατιστικά δεδομένα ως προς τις αντιλήψεις των Αμερικανών για αυτά τα ζητήματα, βλ. Reeves 1996.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Barnavi, É. (2007). *Φοινικές Θρησκείες [Les religions meurtrières (2006)]*, μτφρ. Μ. Μητσός, Αθήνα: Πόλις.
- Bullivant, S. (2008). 'Research Note: Sociology and the Study of Atheism', *Journal of Contemporary Religion*, 23, 3: 363-368.
- Canto-Sperber, M. (1999). 'Ανοχή, ουδετερότητα και πλουραλισμός στη φιλελεύθερη παράδοση' στο: *Η Μισαλλοδοξία. Διεθνές Φόρουμ για τη*

- Μισαλλοδοξία. Unesco, 27 Μαρτίου 1997. Σορβόνη, 28 Μαρτίου 1997 [Παγκόσμια Ακαδημία Πολιτισμών], Αθήνα: Εξάντας.
- Davies, P. (1988). *Θεός και Μοντέρνα Φυσική* [*God and the New Physics* (1983)], μτφρ. Θ. Τσουνκαλαδάκης, Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Dawkins, R. (1998). 'Postmodernism disrobed', *Nature*, 394: 141-143.
- Dawkins, R. (2001²). *Ο τυφλός ωρολογοποιός* [*The Blind Watchmaker* (1986)], Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Dawkins, R. (2002). 'Young Earth Creationists teach bad science and worse religion', *Daily Telegraph*, 18 Μαρτίου [<http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2002/03/18/do1801.xml>] (επίσκεψη: 24.12.2008)
- Dawkins, R. (2007). *Η περί Θεού αυταπάτη* [*The God Delusion* (2006)], μτφρ. και επιστημ. επιμ.: Μ. Γιατρουδάκη, Π. Δεληβοριάς, Β. Σακελλαρίου, Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Dawkins, R. (2008α). *Ο Εφημέριος του Διαβόλου. Σκέψεις για την ελπίδα, τα ψέματα, την επιστήμη και την αγάπη* [*A Devil's Chaplain* (2003)], μτφρ. Γ. Θεοδορίδης, Αθήνα: Τραυλός.
- Dawkins, R. (2008β). *The Four Horsemen. Discussions with Richard Dawkins* [απομαγνητοφώνηση της συζήτησης των τεσσάρων αθεϊστών διανοητών, Ch. Hitchens, D. Dennett, R. Dawkins, S. Harris], από τον κόμβο RICHARDDAWKINS.NET στην ιστοσελίδα: <http://richarddawkins.net/four-horsementranscript> (επίσκεψη: 14.10.2008).
- Debray, R. (2006). *Ανθρώπων κοινωνίες. Για να τελειώνουμε με τη 'θρησκεία'* [*Les communions humaines* (2005)], μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αθήνα: Κέδρος.
- Dennett, D.C. (2007). *Απομυθοποίηση. Καταρρίπτοντας τον Μύθο της Θρησκείας* [*Breaking the Spell. Religion as a Natural Phenomenon* (2006)], μτφρ. Δ. Ξυγαλάτας, Ν. Ρουμπέκας, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Harris, S. (2007). *Επιστολή προς ένα χριστιανικό έθνος* [*Letter to a Christian Nation* (2006)], μτφρ. Αθ. Ζάβαλος, Αθήνα: Κέδρος.
- Harris, S. (2008). *Το τέλος της Πίστης. Η Θρησκεία, η Τρομοκρατία και το μέλλον της Λογικής* [*The End of Faith-Religion, Terror, and the Future of Reason* (2004)], μτφρ. Χ. Τσαλιγοπούλου, Αθήνα: Ενάλιος.

- Hervieu-Léger, D. και J. Willaime (2005). *Κοινωνικές Θεωρίες και Θρησκεία* [*Sociologies et religion. Approches classiques* (2001)], μτφρ. Κ. Τσιγκεράνος, Αθήνα: Κριτική.
- Hitchens, C. (2008). *Ο Θεός δεν είναι Μεγάλος: Πώς η θρησκεία δηλητηριάζει τα πάντα* [*God is not Great: How Religion Poisons Everything* (2007)], μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Αθήνα: Scripta.
- McGrath, A. (2004). *The Twilight of Atheism. The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World*, Λονδίνο: Rider.
- McGrath, A. και J. C. McGrath (2008). *Η Αυταπάτη του Dawkins; [The Dawkins Delusion?: Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine* (2007)], μτφρ. Β. Αδραχτάς, Αθήνα: Ουρανός.
- Minois G. (2007). *Η Ιστορία της αθεΐας. Η αθεΐα στον Δυτικό κόσμο* [*Histoire de l'athéisme* (1998)], μτφρ. Β. Σερέτη, Αθήνα: Νάρκισσος.
- Μουζέλης, Ν. (2007). 'Ο Θεός και η αδύνατη εξίσωση', *Το Βήμα*, 24 Ιουνίου.
- Μπέγζος, Μ. (2005), *Κοινωνιολογία της Θρησκείας. Φάκελος Μαθήματος*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών-Θεολογική Σχολή.
- Onfray, M. (2006). *Πραγματεία περί αθεολογίας. Φυσική της μεταφυσικής* [*Traité d'athéologie* (2005)], μτφρ. Σ. Διαμαντή, Αθήνα: Εξάντας.
- Παπαγιαννίδου, Μ. (2008). 'Ο πόλεμος για τον Θεό', *Το Βήμα*, 27 Απριλίου.
- Pollitt, K. (2007). 'The Atheist's Dilemma', *The Nation*, 3 Δεκεμβρίου.
- Reaney, D. (1992). *Ο Θάνατος του Αιώνιου* [*The Death of Forever. A New Future for Human Consciousness* (1991)], Αθήνα: Κωσταράκη.
- Reeves, Th. (1996). 'Not So Christian America', *First Things* 66 (Οκτώβριος): 16-21 [από: <http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/reeves.html> (επίσκεψη: 19.11.2008)]
- Τερζάκης, Φ. (1998). *Ανορθολογισμός, φονταμενταλισμός και θρησκευτική αναβίωση: τα χρώματα της σκακιέρας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τερζάκης, Φ. (1999). 'Θρησκευτικές αναβιώσεις στο τέλος της χιλιετίας. Κρίση του νοήματος και θρησκευτική πίστη στο τέλος του αιώνα', *Το Βήμα*, 5 Δεκεμβρίου.